

SON DÖNEM RİFÂÎ ŞEYHLERİNDEN EDİRNELİ KABÛLÎ MUSTAFA EFENDİ'NİN RİSÂLE-İ TASAVVUF ADLI ESERİ

Selami Şimşek *

Abstract

Risale-i Tasavvuf of Kabuli Mustafa Efendi who is from Edirne and is Rufaiyah Sheiks of Last Century.

It was informed shortly in our study about Sheikh Kabuli Mustafa Efendi (d. 1829) who is from Edirne and is Rufaiyah sheikhs of last century his life, works and his unfamous work *Risale-i Tasavvuf* was cited with some explanation to the new Turkish version. He is Turkish sufi and divan poets in the nineteenth century. He was born in Edirne. While Kabûlî was the head-clerk of court, later he left this duty and attended in to the mystic path. Kabuli Mustafa Efendi was guide in Edirne and Rumelia. His mystic works are *Kenzü'l-esrar*, *Musiletü'l-hidaye*, a dictionary of Persian *Müşki'l-küşa* and composed *Divan*. He died in 1244/1829.

Key Words: Rifaiye, Edirne, Kabuli Mustafa Efendi, *Risale-i Tasavvuf*

Giriş

Anadolu'ya ilk giren tarikatlardan birisi olan Rifâîlik¹, Seyyid Ahmed Rifâî (ö. 578/1183) tarafından Güney Irak'ta kurulmuştur. Tarikat XIII. asrın başlarından itibaren Ortadoğu başta olmak üzere Anadolu² ve Balkanlar'da yaygınlık kazanmıştır.

XIII ve XIV. asırlarda söz konusu coğrafyada güçlü faaliyetler gösteren Rifâîlik, XVIII. asrın sonları ile XVIII. asrın başlarından itibaren Anadolu ve

* Dr.

1 Bu konuda geniş bilgi için bk. Sadi Bayram, "Anadolu'da İlk Rifâîler ve Hz. Zeynelâbidin Ali er-Rifâî Soyu Hakkında Yeni Hipotezler", *Kayseri Yöresi Tarihi Sempozyum Bildirileri*, Kayseri 1997, s. 27-33; a.mlf, "Samsun Ladik ve Seyyid Ahmed-i Kebir Hazretleri", *19 Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, Samsun 1990, Sayı: 5, s. 15 vd.; A. Rıza Karabulut, *Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1984, s. 171-180.

2 Seyyid Ahmed Rifâî'nin oğlu Taceddin'in Konya'ya gelişleri için bk. Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, MEB Yay., İstanbul 1966, c. II, s. 132-133.

İstanbul'da İzzeddin Ahmed es-Sayyâd'a nisbet elden *Sayyâdilik* ile *Mâriflik* ve *Ulvânîlik* kolları tarafından temsil edilmiştir. Rifâîliğin İstanbul'a girişi birbirini izleyen iki ayrı dönemde gerçekleşmiştir. XVI. asrın sonlarından itibaren İstanbul'a gelen bazı Rifâî şeyhlerinin belli aralıklarla sürdürdükleri faaliyetlerle tarikat dar bir çevrede tanınmış, asıl yaygınlaşması ise XVIII. asrın başlarında Üsküdar'da Rifâî Âsitânesi'nin kurulmasıyla gerçekleşmiştir.

Rifâîliği XVIII. asrın başlarında İstanbul'a getiren ve yetiştirdiği halifeleri vasıtasıyla tarikatı gerçek anlamda şehir hayatından örgütleyen kişi, Mehmed Hadîdî Efendi (ö. 1170/1756) olmuştur³.

Rifâiyye bu dönemde İstanbul'un yanı sıra Edirne'de de kendisini göstermeye başlamıştır. Şöyle ki tarikat, Edirne'ye 1149/1737'de Basra'dan buraya gelen Şeyh Ali eş-Şeybâ tarafından getirilmiştir. Ali eş-Şeybâ'dan hilâfet alan Şeyh İbrahim Ecel (ö. 1192/1778), Hasan Sezâyî-i Gülşenî (ö. 1151/1738)'nin sohbetlerine de iştirak etmiş, Yazıcı Muradiye Mahallesi Tekye Sokağı'nda 2 numarada bulunan Rifâî Dergâhı'nı ihya etmiş, kırk bir sene postnişinlik yapmış ve 1192/1778'de Edirne'de vefat ederek dergâh bahçesine defnedilmiştir⁴.

İşte çalışmamızın konusunu teşkil eden Kabûlî Mustafa Efendi (ö. 1244/1829) Şeyh İbrahim Ecel'in halifelerindendir⁵. Kabûlî, son dönem Rifâîliği içerisinde Edirne'de büyük hizmet ve katkıları olan şahsiyetlerden birisidir. Biz de bu amaçla daha önce "*Edineli Kabûlî Mustafa Efendi Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri*"⁶ konulu yaptığımız yüksek lisans çalışması esnasında onun, kendisine ulaşamadığımız *Risale-i Tasavvuf* adlı bilinmeyen eserini inceleyerek kültür hayatımıza kazandırmak istedik. Kabûlî'nin bu eserini incelemeye ve metnini yeni harflere aktarmaya geçmeden önce, hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi vermeyi faydalı buluyoruz.

1. Hayatı

Son dönem Rifâiyye tarikatı şeyhlerinden ve divan şairlerinden olan Kabûlî Mustafa Efendi, Edirne'de dünyaya gelmiştir⁷. Doğum tarihi hakkında kaynak-

3 Ekrem Işın, "Rifâîlik", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, (DBİA), c. VII, ss. 325-326.

4 Ahmed Bâdî Efendi, *Riyaz-ı Belde-i Edirne*, Bayezid Devlet Ktp., Genel, no: 10392, c. II, s. 308-309.

5 İ. Hüseyin Yıldız, *Turistik Edirne*, Bursa 1997, s. 168; Yusuf Karabıyıklı, *Edirne Tarihi ve Selimiye Câmiî Evsâfi*, İstanbul ts., s. 12.

6 Bk. Selami Şimşek, *Edirne'li Kabûlî Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, Kenzü'l-Esrâr ve Dîvân'ı*, Buhara Yay., İstanbul 2005.

7 Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, haz.: Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, Seha Neşriyat, İstanbul 1990, c. I., s. 226; Bursalı Mehmet Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c. I., s. 150; O. Nuri Peremeci, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940, s. 279; Rıdvan Canım, *Edirne Şâirleri*, Akçağ Yay., Ankara

larda herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Kabûlî'nin asıl adı Mustafa olup, halk arasında Kutup Mustafa Kabûlî olarak tanınmıştır. Kendisini sevenler, toplumdaki kötülükleri düzeltip, herkese nasihat ettiğinden ve herkesi her hâliyle kabul edip, hoş karşıladığından dolayı "Kabûlî Hazretleri" diye hitap ederlermiş⁸. Yine kendisi de *Divan*'ında "Kabûlî" mahlasını kullanmıştır. Bazı kaynaklarda doğum yerine nisbetle "Edirnevî" olarak geçmektedir⁹.

Ailesi ve tahsili hakkında fazla bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Hüseyin Vassâf'ın *Murâselât* adlı eserinde Kabûlî'nin künyesini verirken "Kabûlî bin Manevî Muhammed" ifadesini kullandığını görmekteyiz ki¹⁰, buradan onun babasının Manevî Muhammed Efendi olduğunu anlıyoruz.

Yine Kabûlî'nin Edirne'de okuyup yetiştiğini ve mahkeme başkâtibi olduğunu biliyoruz¹¹. Bazı kaynaklarda çobanlıkla uğraştığı¹² belirtiliyorsa da genel kanaat Kabûlî'nin başkâtiplik görevinde bulunduğu yönündedir. Ayrıca telif ettiği Fars lügatine dair *Müşki'l-küşâ* adlı eseri Farsça'ya vâkıf olduğunu göstermektedir¹³.

Hemen hemen kaynakların hepsinde Kabûlî Mustafa Efendi'nin mahkeme başkâtipliğini bırakarak, Rifâiyye tarikatına intisâb ettiği ve kendi evini dergâh haline getirerek bir de kütüphane kurduğu kaydedilmektedir¹⁴. Tosyavîzâde Rıfat Osman, kendi evini değil de Hazinekar Sinan Mahallesi'ndeki dergâhı yapıp faaliyete geçirdiğini belirtmektedir¹⁵.

Kabûlî'nin şeyhlerine gelince, bu konuda Ahmed Bâdi Efendi *Riyâz-ı Belde-i Edirne* adlı eserinde şu bilgileri vermektedir: "Şeyh İbrahim Ecel'in yanında yetişen meşhûr Dîvan sâhibi Kabûlî Mustafa ise, şeyhinin vefâtından sonra en seçkin halifelerinden ve Cisir-i Ergene'de medfûn bulunan Müftüzâde Sa'deddin Efendi'den hilâfet almıştır."¹⁶ Buradan da anlaşılıyor ki Kabûlî önce Şeyh İbrahim Ecel'e intisap etmiş ve daha sonra onun vefatıyla Uzunköprü'ye

1995, s. 423.

8 Fehmi Kuyumcu, *Evlîyanın Dilinden*, Ankara 1978, s. 461.

9 Mehmet Ali Kırboğa, *Kâmûsu'l-kütüb ve mevzuâtı'l-müellefât*, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974, c. I, s. 226; Canım, *age*, s. 423.

10 Bk. Hüseyin Vassâf, *Murâselât*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, no: 2310, s. 118.

11 Tosyavîzâde Rıfat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Vilâyet Matbaası, Edirne 1336/1920, s. 109; (Heyet), "Kabûlî", *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (TDEA), Dergâh Yay., c. V, s. 66; Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliya*, c. I, s. 226; Canım, *age*, s. 423.

12 Necati Seçkin, *Edirne Evliyâları*, İstanbul 1971, ss. 18-19.

13 Tosyavîzâde, *age*, s. 109; Vassâf, *age*, c. I, s. 227, Heyet, agm., TDEA, s. 66.

14 Tosyavîzâde, *age*, aynı yer; Vassâf, *age*, aynı yer; Kırboğa, *age*, s. 338; Canım, *age*, aynı yer.

15 Tosyavîzâde, *age*, aynı yer.

16 A. Bâdi Efendi, *age*, c. II, s. 309.

giderek orada faaliyetlerini yürüten Rifâî şeyhi Müftüzâde Sa'deddin Efendi'nin terbiyesi altına girmiş ve ondan tarikat icazetini almıştır.

Kabûlî Mustafa Efendi, 1244/1829 senesinde fânî âlemden ebediyet yurdu-na göç etmiştir. Osman Nuri Peremeci, onun 1829'da Ruslar'ın Edirne'yi işgalindeki karışıklıklar esnasında vefat ettiğini belirtmektedir¹⁷. Kabûlî'nin vefat tarihi ile ilgili olarak bazı kaynaklarda ise değişik tarihler verilmektedir. Hüseyin Vassâf Efendi 1825 olduğunu kaydederken¹⁸, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi'*nde 1712¹⁹ olarak geçmektedir. Umumî kanaat ise onun 1829'da vefat ettiği yönündedir²⁰.

Yine kaynakların ifade ettiğine göre, Kabûlî kendi ismiyle anılan dergâha defnedilmiştir. Kabûlî'nin dergâhı ve türbesi yıkılmış olup, günümüze kadar ulaşmamıştır. Mezarı ise bugün Edirne'de Meydan Mahallesi, Kabûlî Baba Sokak, No: 13'teki (Ada: 710, Parsel: 10, Pafta: 120) evin bahçesinde²¹.

2. Eserleri

Müellifimiz, hattat olması hasebiyle birçok eser istinsah etmiştir. İstinsah ettiği bu eserler, *Edirne Tarihi'*nde küçüklü büyüklü 273 parça²², *Edirne Rehnümâsı'*nde 200'ü aşkın eser olarak²³ kaydedilmektedir. Yine *Edirne Tarihi'*nde Kabûlî'nin bu eserleri *Rûhu'l-beyan* tefsîriyle beraber tekkesine vakfettiğini ancak bunların 1877-1878 senesinde Ruslar'ın Edirne'yi işgal ettikleri sırada hepsinin yağmlandığı ifade edilmektedir²⁴.

Kabûlî'nin te'lif ettiği eserlere gelince, hemen hemen onunla ilgili kaynakların hepsinde dört eserinden bahsedilmektedir. Bunlar tasavvufa dair iki risalesi olan matbu *Kenzü'l-esrâr* ve *Mûsiletü'l-hidâye* ile 20 cüzden mürekkep *Müşki'l-küşâ* adlı Farsça lügati ve mürettep *Dîvân'*dir.²⁵ Şimdi bu eserler hakkında kısaca bilgi verelim.

17 Peremeci, *age*, s. 279.

18 Vassâf, *age*, c. I, s. 226.

19 Bursalı, aynı yer; Canım, *age*, s. 423.

20 Abdullah Devellioğlu, *Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslâm Müellifi)*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1973, s. 3000; Kirboğa, *age*, s. 338; Tosyavîzâde, aynı yer; Canım, *age*, s. 423.

21 Selma Özkan, *Edirne Türbeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 1995, s. 94. Kabûlî'nin hayatı hakkında geniş bilgi için bk. Şimşek, *age*, ss. 39-58.

22 Peremeci, *age*, ss. 279-280.

23 Tosyavîzâde, aynı yer.

24 Peremeci, *age*, s. 279.

25 Peremeci, *age*, s. 279-280; Tosyavîzâde, aynı yer; Bursalı, aynı yer; Vassâf, *age*, c. I, s. 277; Yıldız, *age*, s. 168; Kirboğa, *age*, s. 388; Devellioğlu, *age*, s. 3000; Heyet, agm., *TDEA*, c. V, s. 66.

a. Kenzü'l-esrâr

Kabûlî Mustafa Efendi'nin tasavvufa dâir en önemli eseri *Kenzü'l-esrâr*'dır²⁶. Zira bu eserde tasavvuf ve tarikatlarla ilgili birçok konu sade ve anlaşılır bir dille Kur'ân ve sünnet çerçevesinde ele alınıp işlenmiştir. Eserde sırasıyla şu konulardan bahsedilmektedir: İnsanın hakikati (ss. 7-22) mürşid-i kâmilin vasıfları (ss. 10-11), sülûk hâlleri ve nefis mertebeleri (ss. 21-41), râbîta (ss. 45-50), beyat (ss. 53), âdâb-ı tarîkat (ss. 54), dört kapı-kırk makâm (ss. 58-61), ehl-i beyt sevgisi (ss. 60-62), Tarîkat-ı Muhammediye (ss. 62-63), tâc ve hırka (ss. 63-64).

O yine bu eserinde, Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996), Şeyh Beyazîd-i Bistâmî (ö. 262/875), Şeyh Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240), Şeyh Ebu'l Hasan el-Harakanî (ö. 425/1034) ve Şeyh es-Sünbülî (ö. 936/1529)²⁷ gibi meşhûr sûfîlerin sözlerine de yer vermiştir²⁸.

b. Dîvân

Kabûlî Mustafa Efendi Türkçe olarak tertip ettiği bu manzum eserinde, tasavvufufla ilgili pek çok konu ve kavrama temas etmiştir. Temas ettiği konu ve kavramlar ana hatlarıyla şöyledir: Allah aşkı²⁹, Hz. Peygamber sevgisi ve sünnetine ittiba (vr. 66b-67a), Hulefâ-i Râşidîn'in kutlu yolundan gitmek (vr. 45a-62a-63a), mürşid (vr. 52b-91a), hilâfet tacı ve melâmet (vr. 54a), mescid ve ibadet (vr. 54b), fırka-i dâlîle-fırka-ı nâciye (vr. 54b), nakib, necib, rakib, ebdâl, evtâd-ı imâmân, Kutb-ı Âlem (vr. 57a), dil-i dânâ (vr. 57b-58a), şerîat-tarîkat-hakîkat-ma'rifet (vr. 58a), cem'-fark ve cezbe-sahv kavramları (vr. 59b-61b), zikre müdâvemet (vr. 61b), anâsır-ı erba'a (vr. 88b), namaz-oruç-velî (vr. 88b), aşk-mâsivâ, pervâne (vr. 89b), def-raks (vr. 89b), sevgi-muhabbet (vr. 90a-90b), vuslat (vr. 94a), vahdet-i vücûd (vr. 98a-98b), postnişinlik (vr. 100a), semâ' (vr. 101a).

Yine Kabûlî, *Divan*'ında birçok velînin adından da bahseder. Başta kendisinin mensup olduğu Rifâiyye tarikatının pîri Seyyid Ahmed er-Rifâî (ö. 578/1182)³⁰ olmak üzere, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (ö. 638/1240)³¹, Mevlânâ

26 Bk. Kabûlî, *Kenzü'l-esrâr*, İstanbul 1292.

27 Bu zât Halvetiyye'nin Cemâliyye kolunun Sünbülüyye şûbesinin müessisi Sünbül Sinan Efendi'dir.

28 Kabûlî, *age*, s. 38. *Kenzü'l-esrâr*'ın muhtevâsı, nüshaları hakkında geniş bilgi ve yeni harflerle yayımlanmış metni için bk. Şimşek, *age.*, ss. 59-60, 181-226.

29 Kabûlî, *Dîvân*, Süleymâniye Kütüphanesi, İzmir, no: 547/2, vr. 53b.

30 Kabûlî, *age*, vr. 57b, 67b, 68a, 70b-71a, 71b.

31 Kabûlî, *age*, vr. 68a-68b.

Celâleddîn er-Rûmî (ö. 672/1273)³², Şeyh Sadreddîn el-Konevî (ö. 673/1274), Şeyh Sa’deddîn el-Cibâvî (ö. 736/1335), Şeyh Ömer el-Halvetî (ö. 800/1397), Seyyid Ahmed el-Bedevî (ö. 675/1276), Şeyh İbrahim ed-Dusûkî (ö. 676/1277), Şeyh Bahâeddin en-Nakşibend (ö. 791/1389), Dede Ömer er-Rûşenî (ö. 892/1486), İbrahim el-Gülşenî (ö. 940/1534), İbrahim Zâhid el-Geylânî (ö. 700/1301), Hacı Bektâş-ı Velî (ö. 669/1271), Şeyh Hüsâmeddin el-Uşşâkî (ö. 1001/1593), Şeyh Azîz Mahmûd Hüdâyî (ö. 1038/1628), Şeyh Abdülkâdir el-Geylânî (ö. 561/1166), Cüneyd-i Bağdâdî (ö. 297/909), Dâvûd-ı Tâî (ö. 165/781), Ma’rûf el-Kerhî (ö. 200/816), Habib el-Acemî (ö. 130/747-48) ve Hasan-ı Basrî (ö. 110/728)³³ gibi meşhûr sûfilerdir.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu sûfilerden başka o, özellikle Hallâc-ı Mansûr ve “Ene’l-Hak” düşüncesine değinmiştir. Kabûlî, *Divan’ını* tekke tarihi ve birkaç tarihle³⁴ sona erdirmiştir³⁵.

c. Müşki’l-küşâ

Kendisine ulaşamadığımız bu eser hakkında kaynaklarda 20 cüzden oluşan Farsça’dan Türkçe’ye bir lügat olduğundan başka bir bilgi mevcut değildir³⁶.

d. Mûsiletü’l-hidâye

Bu eser hakkında da yine kaynaklarda tasavvufa dair bir risâle olduğu kayırdan başka bir malumat yoktur. Gerek yüksek lisans tezi hazırladığımız sırada gerek daha sonra yaptığımız araştırmalarda bu isim altında herhangi bir kütüphane kaydına rastlayamadık. Ancak yakın zamanda Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi katalogunu taramamız sırasında Kabûlî’ye ait *Risâle-i Tasavvuf* adlı eserin kaydına rastladık ve bu kütüphaneden bir kopyasını temin ettik. Yine bu eserin *Risâle-i Vücûd-ı İnsân-ı Kâmil* adıyla İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi Osman Ergin Yazmaları’nda kayıtlı iki nüshasına da rastladık. Yaptığımız inceleme neticesinde bu iki nüshanın *Risâle-i Tasavvuf* ile aynı eser olduklarını tespit ettik.

Söz konusu *Risâle-i Tasavvuf*’da Mûsiletü’l-hidâye adıyla ilgili bir kayıt bulunmamakta, sadece eserin sonunda “yedi menzil hakkında geniş bilgi için

32 Kabûlî, *age*, vr. 103b.

33 Kabûlî, *age*, vr. 51b.

34 Kabûlî, *age*, vr. 106a-106b.

35 *Divân’ın* muhtevâsı, nüshaları hakkında geniş bilgi ve yeni harflerle yayımlanmış metni için bk. Şimşek, *age*, s. 61-64, 239-394.

36 Bk. A. Bâdi Efendi, *age*, aynı yer; Bursalı, *age*, c. I, s. 150; Tosyavîzâde, aynı yer; Peremeci, *age*, s. 279.

Kenzü'l-Esrâr adlı eserime mürâcaat oluna"³⁷ denilmektedir.

Ancak Kabûlî'nin bu *Risâle-i Tasavvuf* adlı eseri, *Mûsiletü'l-hidâye* isimli eseri olabileceği ihtimalini hatıra getirmektedir. Zira yukarıda da ifade ettiğimiz üzere kaynaklarda onun tasavvufa dair iki risalesinin olduğu belirtilmektedir ki, bunlardan biri *Kenzü'l-esrâr*, diğeri ise *Mûsiletü'l-hidâye*'dir. Şimdilik ihtimal dâhilinde olan bu düşüncenin isbatını zamana bırakmaktan başka çıkar yol olmadığı kanaatindeyiz. Çünkü gün geçtikçe kütüphane kayıtları yenilenmekte, bilinmeyen ve bulunamayan birçok eser gün ışığına çıkmaktadır. Dolayısıyla *Risâle-i Tasavvuf*, Kabûlî Mustafa Efendi'nin *Mûsiletü'l-Hidâye* adlı eseri mi yoksa başka bir eser mi olduğu henüz kesinlik kazanmış değildir, bunu zaman gösterecektir. Bu bilgilerden sonra şimdi *Risâle-i Tasavvuf*'un muhtevâsına bir göz atalım.

e. Risâle-i Tasavvuf

Kabûlî Mustafa Efendi Türkçe olarak kaleme aldığı bu eserinde de gerek tasavvufî hayat gerekse tasavvufî düşünce ile ilgili birçok konuya değinmiştir. Eserin üslûp ve muhtevâsı *Kenzü'l-esrâr*'a çok benzemektedir. Fakat *Kenzü'l-esrâr*'da konular bir sohbet ve nasihat havasında sunulurken *Risâle-i Tasavvuf*'ta daha ilmî bir üslûpla anlatılmaktadır.

Müellifimiz, eserin başında besmele, hamdele ve salveleden sonra, bu eseri te'lif sebebini ve takip ettiği metodu şu şekilde izah etmektedir:

"İkrârında sâdik, Hakk'ın cemâline âşık ve Muhammedî yola sâlik bazı karındaşlar istekli olup, Âdem'in vücûdu ne cihetle nüsha-i kübrâ ve kemâli ne vechiledir, kemâl bulduktâ esrârına nice mahrem olur? Diye sual ve bu fakir kuldân kolay bir şekilde anlaşılmasını iltimas ettiklerinde, bu kusurları çok fakir kul, fukaranın hizmetçisi ve Ehl-i Beyt'in kölesi Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâi el-Alevî, Hz. Fahr-i Kâinât –selamların en güzeli onun üzerine olsun- Hazretleri'nin buyurduğu, "Kim bir ilmi ehlinden gizli tutup saklarsa, kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem geçirilecektir."³⁸ Hadisine uyarak, Hakk'ın Kitâb'ına yapışarak ve ondan yardım dileyerek, Resûlullah'ın sünnetine dayanarak bu te'lifin muhtasar terceme ve zeylinde çizilen tasviri tahrîr, derûnuna nice sırlar terkîm ve remz eyledim ki, ol gönlü sâde, sâdik âşık karındaşlar görüp, irfânları hasebiyle âgâh ve *insân-ı kâmilin* vücûdunun hakikat ve esrârına mahrem olup, içlerine şiddetli arzuların galebe etmesiyle sülûk muhabbeti hâsıl olup, isti'dâdları ölçüsünde bu cüz'iden küllî nesne fehm eyleyip, bâtın ilmi ile meşgul olup, kemâli kazanıp ve cemâli müşâhede eyleyip, kalp gözleri aydınlık olup, Hak Teâlâ'nın buyurduğu "Men kâne fi hâzihî a'mâ fehüve fi'l-âhireti a'mâ ve adallü sebîlâ" (Bu dünyada kör olan kimse âhirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşır-

37 Bk. Kabûlî, *Risâle-i Tasavvuf*, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp., no: 183/1, vr. 13b.

38 Bu hadis, İbn Hacer Askalânî'nin *Tehzîbu't-tehzîb*'inde Ebû Hureyre'den şu şekilde rivayet edilmiştir: "(İnsanların) faydalandığı bir ilmi gizli tutup saklayan (ın ağzına) ateşten bir gem geçirilecektir". Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-tehzîb*, Haydarâbâd 1325-27/1907-1909, no: 565, c. VII, s. 265.

muştır.)³⁹ Mucibince körler topluluğundan çıkıp, basiret ehli olup, fakir kulu hayırla yâd edip hatırlayalar"⁴⁰.

Eserde şu konular ele alınıp incelenmiştir: İlm-i zahir ve ilm-i bâtın (vr. 1b-3a), âlem-i kebîr ve âlem-i sağîr (vr. 3a-3b), ilim ve cehalet (vr. 3b-5a), mürşidin gerekliliği ve kâmil mürşidin özellikleri (vr. 5a-7b), nefsin yedi menzili ve kalbin yedi tavrı (vr. 8a-11a), kabz-bast, akl-ı kül, akl-ı ma'aş (vr. 9b-10a), fark-ı farkullah (vr. 11a), seyr fillah (vr. 11b), ilm-i ledün, ma'rifet (vr. 12a) ve tayy-i mekân (vr. 13b).

Risâle-i Tasavvuf'un nüshalarına gelince, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, eserin Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi'nde *Risâle-i Tasavvuf* adıyla bir⁴¹, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi'nde de *Risâle-i Vücûd-ı İnsân-ı Kâmil* adıyla iki nüshası bulunmaktadır⁴².

Risâle-i Tasavvuf'un aşağıda yeni harflerle sunduğumuz metni, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi (No: 183/1)'nde kayıtlı bulunan nüshasına aittir.

RİSÂLE-İ TASAVVUF (METİN)

Bismillâhirrahmânirrahîm

(Vr. 1b) Elhamdülillahi rabbi'l-âlemîn ve's-salâtü ve's-selâmu alâ seyyidînâ Muhammedin ve âlihi ecmaîn. Ammâ ba'd, ikrârında sâdik, dîdâr-ı Hakk'a âşık ve tarîkat-ı aliyye-i Muhamediyye'ye sâlik bazı karındaşlar tâlib olup, Âdem'in vücûdu ne cihetle nüsha-i kübrâdır ve kemâli ne vechiledir, kemâl buldukta esrârına nice mahrem olur? diye suâl ve bu abd-i fakîrden âsân vech üzre tefhîmi iltimâs ettiklerinde, bu abd-i fakîr-i pür-taksîr, hâdimu'l-fukarâ ve çâker-i âl-i Zeynelabâ⁴³ eş-Şeyh Mustafa Kabûlî er-Rifâî el-Alevî, Hz. Fahr-i Kâinât

39 İsrâ, 17/72.

40 Kabûlî, *age*, vr. 1b.

41 Bk. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Kütüphanesi, Yazma, no: 183/1, Sırtı kırmızı meşin, miklepli, yeşil ciltli, 230x160 (165x1110) mm. ebadında, 1a-15b vr., 19 satır hâlinde, Avrupa krem rengi kağıt üzerine Nesih Kırmızı ile söz başları kırmızı renkte olmak üzere siyah mürekkeple yazılmıştır. İstinsah tarihi XIX. asırdır. Son bir yaprakta insân-ı kâmil şekli vardır.

42 Bk. 1. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, no: 1784, 250x170-225x165 mm. ebadında, 6 vr., her sayfada 25 satır, rika'a yazı ile istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi belli değildir. 2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kütüphanesi, Osman Ergin Türkçe Yazmaları, No: 1053, 205x145-145x70 mm. ebadında, 14 vr., her sayfada 19 satır, talik yazı ile istinsah edilmiştir. İstinsah tarihi belli değildir. Son bir yaprakta insân-ı kâmil şekli vardır.

43 Zeynelaba, On Dört Ma'sûm-ı Pâk'tan olup, küçük yaşta şehit edilmiştir. Bk. Ahmed Rifat Efendi, *Mir'âtu'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd*, İstanbul 1293, s. 225-231; Abdülbaki Gölpınarlı, *Ta-*

aleyhi efdalu's-salavât Hazretleri'nin buyurduğu, “*Men keteme ‘ilmen ‘an ehlihi ulcime yevme'l-kıyâmeti bi'l-câmi mine'n-nâr*” (Kim bir ilmi ehlinden gizli tutup saklarsa, kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem geçirilecektir.)⁴⁴ hadîs-i şerîflerine imtisâlen, mu'tasimen bi-kitâbillahi ve müsta'înen billahi, müstemiden min sünen-i Resûlullahi bu tercüme-i muhtasarayı te'lîf ve zeylinde musavver tasviri tahrîr, derûnuna nice esrârât terkîm ve remz eyledim ki, ol sâde-i dil, âşık-ı sâdık karındaşlar görüp, irfânları hasebiyle âgâh ve vücûd-ı *insân-ı kâmilin* hakikat ve esrârına mahrem olup, derûnlarına şiddetli arzuların galebe zuhûruyla sülûk muhabbeti hâsıl olup, bi-kaderi'l-isti'dâd (**vr. 2a**) bu cüz'iden küllî nesne fehm eyleyip, ilm-i bâtın ile meşgul olup, kesb-i kemâl ve müşâhede-i cemâl eyleyip, kalp gözleri rûşen olup, Hak Teâlâ'nın buyurduğu “*Men kâne fi hâzihî a'mâ fehüve fi'l-âhireti a'mâ ve adallü sebîlâ*” (Bu dünyada kör olan kimse âhirette de kördür; üstelik iyice yolunu şaşırmıştır.)⁴⁵ mûcibince a'mâlar gürûhundan çıkıp, basîret ehli olup, abd-i fakîri hayr-ı himmetle yâd ve tezkâr kılalar.

İmdi ey âşık-ı sâdık, bil ki, Hz. Resûlullah (s.) buyurur: “*Talebe'l-ilmî farîzatun alâ külli müslimin ve müslimetin*”⁴⁶ yani ilim öğrenmeye tâlib olmak cem'î müslim ve müslime üzerine farzdır demek olur. Lâkin ilm dahi iki nevidir. Bir nevine *ilm-i zâhir* ve bir nevine *ilm-i bâtın* derler.

Nitekim Resûl-i Ekrem (s.) buyurur: “*İnne li'l-Kur'âni zahren ve batnen ve libatnihi batnen ilâ seb'ati ebtanin*”⁴⁷. Yani Kur'ân için ma'nâ-yı zâhirî ve ma'nâ-yı bâtınî vardır. Bâtının dahi bâtını var, hattâ yedi batna varınca, demek olur. Bir rivâyette yetmiş kat bâtın mânâsı vardır demişler. Ammâ bil ki, fi zamâninâ bu âlem halkının meşgul olup tahsîl ettikleri ilme, zâhir ilmi derler ki, bu asıldır. Evvelki ilm-i bâtın dediğimiz fer'dir. Ancak muhakkikîn katında asıldan murâd, fer'dir. Yalnız asıldan tahsîl-i merâm olunmaz. Nitekim ağaç asıldır ve meyvesi fer'dir. Ağaçtan murâd meyvedir. Meyvesiz ağaçtan merâm hâsıl olmadığı gibi, âhiru'l-emr eseri nâ-peydâ (**vr. 2b**) olduğu misâli yalnız ilm-i zâhirden dahi merâm hâsıl olmayıp, kişiyi zulumât-ı cehlden halâs kılmaz.

İlm-i zâhirin sâhibi her ne kadar âlim dahi olsa ba'de'l-vefât ismi nâma'lûm olup, meyvesiz ağacın kaleminden aşî urulmayıp geri bir eseri kalma-

savvuftan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 249.

44 Bk. İbn Hacer, *age*, aynı yer.

45 İsrâ, 17/72.

46 İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts., c. I, s. 102, Mukaddime 17.

47 Değişik bir lafızla Taberânî rivayet etmiştir. Bk. İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ ve muzîlû'l-ilbâs amma'stehere mine'l-ahâdîs alâ elsinetin-nâs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1408/1988, c. I, s. 189, h. no: 630.

dığı gibi, ulemâ-i zâhirin dahi silsileleri, nâm ve nişânı kalmayıp ismi mensî olur. Ammâ meyvedâr ağacın kaleminden aşî urulup ilâ âhiri'd-devrân eseri mevcûd bulunduğu gibi, ulemâ-i bâtnın dahi tâ Fahr-i Kâinât aleyhi efdalu's-salavât Hazretlerinden buraya gelince ve bundan böyle ilâ âhiri'd-devrân filan efendi, filan baba ve filan dedeye dek âlem halkı ervâh-ı tayyibelerinden istimdâd ederek, herbirinin türbe-i şerîflerinde nişân ve alâmetleri ma'lûm, rûz-şeb isimleri yâd olunup mensî olmaz.

İmdi azîzim eger dersen ki, vefât eyledikten sonra üzerinde türbenin ve alâmetin, ismi mensî olmanın ve olmamanın faydası nedir? dersen ki bu hamakattır. Görmez misin ki, Fahr-i Kâinât (s.) Efendimiz'in üzerlerinin Ravza-i Mutahharaları büyük irşâd değil midir? Onların dünyâda olup dâr-ı bakâya teşrîflerinden mukaddem her ne ki fiil işlediler ise ümmetine sünnet olmadı mı? Kezâlik dâr-ı bakâya teşrîflerinde dahi üzerlerine (vr. 3a) Ravza-i Mutahhara binâ kılındığı ümmetine sünnetdir. Lâkin ümmet-i hâs olup, ol menzil hâssiyeti tedârik edip, ol alâmeti üzerine binâ ettirmek ancak ilm-i bâtın tahsiline mevkûftur. Zira zâhiren kendi meydanda değil ki ol sünneti icrâ ede. Ancak bâtın bir kimsenin kalbine ilham olunup, bâtın mânevî âgâh olup, ol kimse ol türbe ve alâmeti binâ etmeye mevkûftur. İlim demekten murâd *ilmullâh* ve ulemâ demekten murâd *âlim-i bi-esrâillâh* demektir. İlm-i zâhir Arapça lisanıdır ki, onu talîmdir. Yine emriyyât, menhiyyât, sünen-i Nebi vesâir ahkâm-ı diniyyeyi talîmdir. Hod bu ilm ızhâr ister, mücâdele ister. Yalnız bunları bilmek ile kişi tebdîl-i ahlâk edemez. Ancak terbiye-i mürşid ile, mücâhede ve riyâzet ile icrâsına, âsâr-ı esmâullâh ile tebdîl-i ahlâka muhtaçtır.

Ve dahi ulemâ-i muhakkıkîn bu iki ilmi (iki ayrı) kanada teşbîh buyurup, kişi ilm-i zâhirden ne miktar ilim tahsîl etse bir kanatlı kuş gibidir, ilm-i bâtına âgâh olmadıkça zü'l-cenâheyn olup, âlem-i semâvâta tayrân ve 'urûca yol bulmaz. Elbette ve elbette bu ilimlerin ikisine dahi muhtaçtır ki, zü'l-cenâheyn ola demişler. Bu ilm-i bâtın tarîk-i talîmi, evvelâ bir sahîhu's-silsile yani yeden biyeden müteselsilen silsilesi Hz. Fahr-i Kâinât Efendimiz'e nihâyet bulan (vr. 3b) ve terbiye-i mürşid ile seyr ü sülûk görüp, *âlim-i bi-esrâillâh* olan şeyh-i ârif ve mürşid-i kâmil den biât eyleyip, derûnundan ona muhabbet hâsıl olup, nefsini ona teslîm ve rızâsı altına girip, kavlen ve fi'len emrine münkâd olup, vücûdunu hizmetine bezledip, bütün varını onun bilip, *ashâb-ı suffe* itikâdıyla mu'tekid olup, "*mûtû kable entemûtû.*" (Ölmeden önce ölünüz.)⁴⁸ Sıfatıyla sıfatlanıp, gasâl önünde duran ölü misâli teslîm ve kendi vücûduna mâlik olmak sevdasında

48 Hâfız İbn Hacer'e göre gayr-i sâbit, Ali el-Kârî'ye göre de sûfi sözüdür. Bk. Aclûnî, *age*, c. II, s. 260, h. no: 2668.

olmayıp, terbiye-i mürşid, âsâr ve esmâullah ile kendi öz vücûdunun esrârının ve kendinin ne mir'ât idüğünü ol mürşid âyinesinden seyrân ederek tamâm-ı müşâhe eyleyüp, *ayne'l-yakîn* görüp bilmeye cidd ü cehd eyleye. Nitekim Resûlullah (s.) buyurur: "*Men 'arefe nefsehu fekad arefe rabbehu.*" (Nefsini bilen, Rabbini bilir.)⁴⁹ Yani kişi kaçan nefsini bilse, tahkîk Rabbîsini bilmiş olur demektir.

İmdi ey âşik-ı sâdık kişi nefsini şöyle bilmek gerek ki, *âlem-i kebîr* (büyük âlem) denilen semâvât ve arâzide her ne sun'-ı Hakk var ise bi'l-cümle bilâ-kusur vücûd-ı Âdem'de dahi mevcuttur. Zira o vücûd-ı Âdem *nüsha-i kübrâ*'dır. Ancak sûret itibariyle *âlem-i sağîr* (küçük âlem) denilir. Sâlik *seyr ilallah* sülûkuna bezl-i vücûd edip, terbiye-i mürşid, âsâr-ı esmâ ile vücûdunda olan mevcûdât ve sırların herbirinde *âlem-i kebîr*'in hangi esrâr mukâbelesinde olduğunu, ondan ne sır tevellüd eylediğini (**vr. 4a**) fehm ve iz'an eyleyerek mürşid âyinesinden seyredip, bu vech üzere herbir esrârı *ayne'l-yakîn* görüp, nefsini bilip ve sırrına âgâh olup, kezâlik terbiye-i mürşid, âsâr-ı esmâ ile *feth-i mübîn*, *feth-i karîb* ve *feth-i mutlak* fetholarak yüce bi-işâreti'l-aliyye *seyr fillâh* sülûkuna yol bulup, Cenâb-ı Hakk'ın varlığını her yerde hâzır ve nâzır bilerek *ayne'l-yakîn* müşâhede bir'le esrâr, ilim ve kudretini bilmeye bi-kaderi'l-isti'dâd irfân peydâ edip, her yerde hâzır ve nâzırlığın bir'leyip, müşebbihin dâiresinden hurûc ve muvahhidlik dâiresine sebt ve kayd olmak gerektir. Zira yalnız yerde değil, gökte değil, sağda ve solda değil, altta ve üstte cihetten ve mekândan münezzehtir, deyip, dönüp herkesin kalbinde hâzır ve nâzırdır diye i'tikâd-ı avâm ile mu'tekid kalır isen hayftır. Zira bu remz-i ulemâdır ki, ulemâ-i zâhir ve ulemâ-i bâtın bu husûsta ittifâk remz etmişlerdir. Zira her ne miktar müellifin ve müctehidîn gelmiş ise, onlar erbâb-ı tarîkatda ve ulemâ-i rabbânîde bâtın ulemâsıdır. Lâkin halkı kandırmak için şerîat ile memûrlar olup, nice kütüb telif ve nice mesâil ictihad edip, kitaplarına hezâr-be-hezâr remzetmişlerdir. Müstaid tâlip fark eder. Zira ilm-i bâtından âgâh olmadıkça telif ve ictihâda kâdir olmaz.

İmdi hemân Cenâb-ı Hakk'ı sun'-ı zâtı ve sıfâtıyla, nice (**vr. 4b**) mekândan münezzehtir, nice yerde hâzır ve nâzırdır, nice herkesin kalbinde hâzırdır, nice birdir, nice kâdirdir, nice alîmdir, nice semî'dir, nice mütekellimdir, doksan dokuz esmâ-i hüsnâ'nın herbirinin sıfâtıyla nice sıfatlanır ve herbir esmâya nice müsemmâ olur. Bunların ilmi olan ilm-i bâtına isti'dâdın miktarı cidd ü sa'y eyleyip *mürşid-i kâmil* dâmenine yüz sürmez isen zulumât-ı cehlden halâs bulmak mümkün değildir. Dört kitâbın zâhirin okuyasın.

49 Bk. Aclûnî, *age*, c. II, s. 262, h. no: 2530.

İmdi Azîzim, Cenâb-ı Hak Kelâm-ı Kadîmi'nde buyurur, kavluhu Teâlâ: *"Senurîhim âyâtînâ fi'l-âfâki ve fi enfûsihim hattâ yetebeyyene lehüm ennehu'l-hakk."* (İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi gösterceğiz ki onun (Kur'ân'ın) gerçek olduğu, onlara iyice belli olsun.)⁵⁰ âyet-i kerîmesi mefhûmunca bu *âlem-i kebîr*'de ve on sekiz bin âlemde her ne ki sun'-ı Hakk var ise - gerçi vücûd-ı Âdem'de mevcuttur- lâkin terbiye-i mürşid görmeyip ve seyr u sülûk etmeyip, bu ilm-i bâttından âgâh olmayan kimselerin vücûdları bi-aynihi ay karanlığında gece zulumâtına benzer. Halbuki göklerin içinde ol ay, kevn ve yıldızlar mevcûd olup, lâkin zulumât sebebiyle şûleleri olmadığı gibi, terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile âyineleri mücellâ ve musaykal olmayan kimselerin dahi vücûdlarında ol esrârât mevcûd olup, lâkin zulumât-ı cehl ile âyineleri jeng bağlayıp, şems-i bâttın ve kamer-i bâttın kalplerinde tulû' etmeyip, ol esrârâtı görmeyip, mahrem (**vr. 5a**) dahi olmazlar. Kendilerinin ne mir'ât ve ne cevher idüğünü bilmeyip telef ederler. Nitekim Cenâb-ı Hak Kelâm-ı Kadîm'inde buyurur, *"Kul hel yesteவில்lezîne ye'lemûne vellezîne lâ ye'lemûn."* (De ki: Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?)⁵¹. Yani bâlâda zikrolunan hadîs-i şerîf mücibince nefisini ve Hakk'ı bilenler ile bilmeyenler beraber olmadı. Ol bilmeyenler hakkında dahi buyurur: *"Ulâike ke'l-en'âmi be'lhum edall"* (Onlar hayvanlar gibidir, hatta onlar yolca daha da sapıktırlar.)⁵². Yani ol hadis ve âyet-i kerîme mücibince nefislerini ve Hakk'ı bilmeyenler ehl-i dâlleddir, cehl zulumâtından halâs bulmaz. Cehl zulumâtından halâs bulmayan kimselerin rûhları âlem-i semâvâta 'urûca ve tayrâna yol bulmaz. Yalnız âlem-i zâhir ile cehl karanlığı giderilmez. Zira ilm-i zâhir şerîattır. Gerçi şerîat-ı şerîf esâs-ı külvâsıldır. Lâkin kişinin taşrasına müteallıktır. Taşrasını tathîr eder ki, manzar-ı halkdır. Ammâ ilm-i bâttın tarîkattır ki, fer'dir. Bâttının bâttını hakîkattır ki, fer'in fer'idir. Bir batnı dahi ma'rifettir ki, fer'in fer'inin fer'idir. Yedi batn tamam bu ma'rifette mündericidir. Bunların bi'l-cümlesi bâttına müteallıktır. Kişinin bâttınını tathîr eder ki, manzar-ı Hak'dır. İki dahi lâbüdd lazımdır. Meselâ bir kabın yalnız taşrasını yıkayıp, içerisin yıkamayasın yahûd yalnız içerisin yıkasın, taşrasını yıkamayasın, pâk olmadığı gibi **vr. 6b** yalnız ne ilm-i zâhir ile ve ilm-i bâttın ile yol bulunur. Velhâsıl kuş iki kanada muhtaçtır ki tayrân ede. Lâkin manzar-ı Hak olan ilm-i bâttın artık ihtimâm gerektir ki, kişiyi nice bilmediği ilimleri âlim edip, bâttında olan nice kudretullaha mahrem, Cenâb-ı Hakk'ın birliğini ve varlığını 'ayân bilip, mü'min-i muvahhid dâiresine sebt olasın. Zira azîzim Cenâb-ı Allah bu âlemi halk ve icâd eylediği ancak kendinin zât-ı pâkını

50 Fussilet, 41/53.

51 Zümer, 39/9.

52 Furkân, 25/44.

bilip, kalplerinde muhabbet hâsıl kılmak içindir. Nitekim hadîs-i kutsîsinde buyurur: “*Küntü kenzen mahfiyyen feuhbibtu en u'rafe fehalaktu'l-halka li u'rafe*” (Ben gizli bir hazine idim bilinmeye muhabbet ettim; bilineyim diye insanı yarattım.)⁵³. Dahî Kelâm-ı Kadim’inde buyurur: “*Vemâ halaktu'l-cinne ve'l-inse illâ li-ya'budûn*”⁵⁴. Muhakkıkîn ve ulemâ-i rabbânîden “*ye'budûn*” kelimesini “*ye'rifûn*” ile tefsîr buyurup, yani “*cinni ve insi yaratmazdım illâ beni bilsinler diye halk ettim.*” demek olur.

İmdi karındaşlar, mürşidsiz Cenâb-ı Hakk’ı bilmek mümkün değildir. Nitekim esedullahi'l-gâlib Ali b. Ebî Tâlib (r.) buyurur: “*Levlâ mürebbî mâ 'araftu rabbî*”. Yani beni terbiye edici olmasa, ben Rabbimi bilmez idim, demek olur. Öyle olunca sen kande bilirsin. Elbette ve elbette bir şeyh-i ârif ve bir mürşid-i kâmile bîat edip, kavluhu Teâlâ, “*İnnellezîne yubâyi'ûneke innemâ yubâyi'ûnellah. Yedullahi fevka eydihim*” (Muhakkak ki sana bîat edenler ancak Allah’a bîat etmektedirler. Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.)⁵⁵ âyet-i kerîmesi mûcibince taht-ı bîata (vr. 6a) dâhil olup, terbiye ve talîm-i mürşide muhtaçsın. Zira Hz. Resûl-i Ekrem (s. a. s) buyurmuşlar ki, “*Bana bîat edenler Hakk’a bîat etmiş olur ve bana bîat edenlere bîat edenlerden bîat edenler ilâ âhiri'd-devrân kezâlik bana ve Hakk’a bîat etmiş olur.*” Zira beyne’l-muhakkıkîn buna *silsiletü’z-zehab* (altın silsile)⁵⁶ derler. Saâdete mazhar olmak saâdet tâcın başına giymektir ki, bu da nâdirdir.

İmdi azîzim bil ki, şeyh-i ârif ve mürşid-i kâmil şol kişiye derler ki, herşeyi kendi vücûdunda görmüş ve bilmiş ola. Bir makama erişe ki, kendinden gayrinin vücûdu olmaya. Herşeyde tasarrufu ola. Cümle berzahı kat’ etmiş ve cümle eşyânın ilmîne âlim ola. Hak Teâlâ Âdemoğulların ne vechile terkîb eder ve hangi eşyânın hissesinden kan olur, nice meni olur, nice nutfе olur, nice mudga olur, ana rahminde nice terbiye olur, a’zâları nice peydâ olur, nice dünyâyâ gelir ve herbir a’zâ neye işârettir. *Anâsır-ı erbaa*’da⁵⁷ nârî (ateş) hangisi, âbî (su)

53 Bk. Aclûnî, *age*, c. II, s. 262.

54 Zâriyat, 51/56.

55 Feth, 48/10.

56 İçinde sâdât-ı kirâm’dan (Hz. Peygamber’in soyundan) kişilerin bulunduğu silsileye “*silsiletü’z-zehab*” denir. Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 474; Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 645.

57 Anâsır kelimesi, unsur kelimesinin çoğuludur ve lügatte “*asıl, kök, soy, şeref ve asâlet*” mânâlarına gelir. Kur’ân’da unsur veya anâsır kelimeleri geçmez. Ancak hadis-i şeriflerde “*kök, kaynak*” anlamında bir-iki defa kullanılmıştır. Anâsır-ı erbaa, dört unsur demektir. Bunlar da hava (bâd), su (âb), toprak (hâk) ve ateş (nâr)ten ibârettir. Bazı İslâm âlimleri, bu dört unsura “*erkân-ı erbaa, tabâyi’-i erbaa, mevâdd-i erbaa, ümmehât-ı erbaa*” gibi isimler verir. Süffler ise, nefsin dört mertebesini, bu dört unsura benzeterek, nefs-i emmâre ateş, nefs-i levvâme hava, nefs-i mühlime su, nefs-i mutmainne topraktır derler. Bk. Heyet, *Mu’cemu’l-vasîf*, Kahi-

hangisi, havâyî (hava) hangisi ve hâkî (toprak) hangisi onları bilmiş ola. Vücûd-ı Âdemî bi'l-cümle sırr-ı hakikatıyla bile. İlm-i eflâke âlim olup, bu yedi kevâkib (gezegen) nice seyrân eder, fiili nedir ve eserinden ne zuhûr eder, onların ilmüne keşf ile âlim olup, “*Tahallakû bi-ahlâkillah.*” (Allah’ın ahlâkiyla ahlâklanınız.) mücibince Hak sıfatlarıyla (vr. 6b) muttasıf olan kişiye derler. Zira ilm-i hikmet ve ilm-i nücûm ile bilinir değildir, bi'l-cümle ilm-i bâtna mevkûftur. Seyr u sülûk, terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile keşfe muhtaçtır. Mürşid menzili kat’ eden kişiye derler ki, sâlik menzil bi-menzil hangi menzili kat’ eyledi ve hangi esrâr zuhûr eyledi fi'l-asl kendi vücûdunda gördüğü ve bildiği misâli sâlikte zuhûr eden esrâr ve merâtibi görüp ve bilip, hekîm-i hâzık misâli terbiye ve tımar eyleye. Yoksa tâc, abâ ve kıyâfet ile olur hâlâtdan değildir. Mürşid-i kâmil olan kendini dâimâ gizlemektedir. Olur-olmaz kimselere kendilerin bildirmez. Meger ki, bir kişinin feyzi ondan ola, o kişiden gizlenmez. Nitekim hadîs-i kutsîde geliptir: “*Evlîyâyî tahte kubbâyî lâ ye’rifuhum gayrî*”⁵⁸ (Velîlerim kubbeler altındadır. Onları benden başkası bilemez.)⁵⁹ Aziz Mahmûd Hüdâyî (k.s.)⁶⁰:

*Eger şirk-i hafî vü celûdir
Bulardan pâk olan lâbûd velûdir*

Ammâ şol zikrolunan ilimler ile âlim ve bu menzilleri kat’ etmiş olup, tâc ve hırka-pûş dahi olursa fe-ni’me’l-matlûb. Ammâ şunlar ki, bu ilimler ile âlim olmayıp ve seyr u sülûkun ne idüğün bilmeyip, makâm-ı irşâda kadem basmadan âlemde meşâyih geçinip, başlarına tâc, eğinlerine hırka giyip ve ellerinde beşeryüzbiner tesbîhlerle “*biz meşâyihuz, filâna eriştik*” diyerek âlem halkını alda-

re, 1982, 2. Baskı, c. I, s. 631; İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garibi'l-hadîs*, tahk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kitâbu'l-ilmîyye, Beyrut 1963, c. III, s. 309; Seyyid Şerîf Cürçânî, *Ta'rifât*, ter. ve şerh eden: Arif Erkan, Bahar Yay., İstanbul 1997, s. 157; Bekir Karlığa, “Anâsır-ı Erbaa”, *DİA*, c. III, s. 149; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 49.

58 Kaynağına ulaşamadım.

59 Abdurrahman Câmî, *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds (Evlîyâ Menkıbeleri)*, ter. ve şerh: Lamîî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 45; A. Ziyâüddin Gümüşhanevî, *Câmiu'l-usûl*, çev. Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul ts., s. 50.

60 Aziz Mahmûd Hüdâyî, (948/1541–1038/1628) tarihleri arasında yaşamış bir Türk mutasavvıfıdır. İyi bir medrese tahsili gördükten sonra sûfiyye mesleğine sülûk ederek Bursalı Mehmed Muhyiddin Üftâde'ye mürid olmuş ve kısa zamanda onun yanında hilâfet alarak irşâda mezun olmuştur. Şeyhinin vefatından sonra İstanbul'a gelerek irşâda başlayan Hüdâyî, ilmi ve manevî nüfuzu sayesinde halkın her kesiminden binlerce insanın sempatisini kazanmış, özellikle devlet adamları ve sultanların hürmetine mazhar olmuştur. Onun eserleri Celvetiyye tarikatinin teşekkülünü ve sistemleşmesini sağlamıştır. Hüdâyî'nin “*Vâkiât*”, “*Tarîkatnâme*”, “*Mektûbât*”, “*Divan*”, “*Câmiu'l-fazâil*”, “*Miftâhu's-salât ve mirkâtu'n-necât*”, “*Hulâsatu'l-ahbâr fi ahvâli'n-nebiyyi'l-muhtâr*”, “*Habbetü'l-mahabbe*” ve “*Keşfu'l-ginâ an vechi's-semâ*” ilk akla gelen eserleridir. Eserlerinden birçoğu Türkçe'ye aktarılmıştır. Hakkında geniş bilgi için bk. H. Kâmil Yılmaz, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, İstanbul 1990, s. 103-115.

tıp, tama'larından nâşi bazı rüyâ-yı kâzibeler söyleyerek ve kendilere münâsip birkaç mürid peydâ edip, (vr. 7a) tasdik ettirerek sâhib-i irşâd geçinip, bunların hakkında bu fakirden sual olunur ise, bunlar henüz sülûkun ne idüğün bilmeyip, kendiler irşâd olmayıp, kendilerinin öz vücûdlarının kemâ hüve hazret hakîkatın bilmeyip, kande kaldı ki, Hakk'ı her yerde hâzır ve nâzır görüp ve bir'leyip, her yerde varlığı ne vechiledir, birliği ne vechiledir, her bir esmâya nice müsemma olur, ilm-i eşyâya, terkîb-i insâna ve ilm-i eflâka âlim olup keşfederler. Bunlar mehcûrlardır. Dergâh-ı Hakk'dan şerm-sâr ve yüzleri karadır. Bunlardan bâat edenlerin bâatları sahîh değildir. Kendileri dalâletten kurtulmayı, sâliki nice kurtarırlar. Ehlullah bunlara "koyun başlı kurt" tabir ederler.

İmdi azîzim, böyle dinle ve âgâh ol, ilm-i bâtından bir miktar tahrîr edeyim. Eger irfânın var ise zeylde olan tasvîrde cümlesi mevcûddur. Lâkin üstâd-ı kâmil ve mürşid-i ârif telkinine muhtaçtır. Zira yalnız irfânla bulunur, mevâddan değildir. Bu ilimden irfânın miktarı neye mâlik olur isen nâ-ehle ifşâdan sakınmak gerektir. Zira "el-Esrâru sînûhâ 'ani'l-ağyâr" (Sırları ağyârdan sakınınız.) buyurulmuştur. Nâ-ehle ifşâyâ rızâ yoktur. Fâş edenlere la'net vardır. Şöyle ki, Hz. Resûlullah (s.) buyurur: "Kellimu'n-nâse 'alâ kaderi 'ukûlihîm." (Herkesle aklının erdiği kadar konuşunuz.)⁶¹. Onun için mürşidîn-i kâmilîn dahi sâlike olur olmaz tasavvufâne kelâmı birden bire söylemezler. Menzil be-menzil (vr. 7b) isti'dâd ve irfân peydâ edip, aklı vardıkça irfânına kadar irşâd ederler. Eğer aklı ve irfânı varmadığı menzilden irşâd olunmak lâzım gelse, sâlik gümân ve inkâra düşüp, ihtimal ki, ehlullahı inkâr edip, kahr ve harap olmasına sebep olur. Zira kişi bilmeyip aklı ermediği ilme düşmandır. Nitekim İmâm-ı Aliyyü'l-Murtazâ (r.) buyurur: "el-Mer'u adüvvün limâ cehile." (Kişi bilmediğinin düşmanıdır.). Onun için zâhir âlimleri tarîkat ehlini hoş görmeyip, ta'n ve adâvet ederler. Zira ol taraftan rûhaniyyet-i Resûlullah (s.)'ın ve rûhaniyyet-i ehlullah görmemişlerdir. Bunca evliyâullah bunlardan zuhûra geldiğini fahmetmezler. Hod bu esnâda ulemânın ta'n ve adâvet eylediği beyhûde değildir. Zira ekseri takallüdlerdir. Lâkin mukallid ile gerçi ki fark-ı isti'dâda muhtaçtır. Öyle olunca ta'n ve adâvet eylememek güzeldir. Çünkü ehlullah mukallidinden dahi geçmezler. Zira onlar ehl-i mürüvvetdirler.

İşte azîzim, bu tercüme-yi nâ-ehle vermeyiniz ki, şek ve gümâna düşüp hüsrânda demeyesiniz. Zira sohbetin işitip ilmin öğrenmek ile anlaşılır değildir. Hemân gümâna düşüp hüsrâna erdiği yanına kalır. Belki menzil be-menzil evvel öğrettiği ilmin hâline vâsıl olup, kendinde hâl olmadıkça anlaşılmaz. Bu âlemde halk "el-hâletü hâzihi" sohbetine mâildirler. Hâl ehli kati nâdirdir.

61 Bk. Aclûnî, *age*, c. I, s. 177, h. no: 592.

Ehlullah bunlara “dellâl”⁶² dahi derler. İştittikleri sohbetleri dahi ekseri (vr. 8a) hâl ehlinden olmayıp, “kâl ve kıyl”⁶³ ehlinden olmakla çoğu halta ve yanlıştır, kendisiyle ma’mûlun bih değildir. Hâl ehlinden istima’ olunmadıkça her işitilen tasavvufâne kelâma i’tibâr olunmaya.

Dahi azîzim, eğer dersin ki, bu cüz’î tasvîrden ne anlaşılır? İrfân ehline bundan ziyâde ifşâyâ hâcet değildir. Bu ana kadar ehlullah böyle bu kadar meydana koymuş değildir. Sûrette cüz’î velâkin sîrette küllîdir. Nitekim esedullahi’l-gâlib İmâm-ı Ali ibni Ebî Tâlib (r.) buyurur: “*el-İlmu noktatur kessereha’l-câhilûn.*” Yani ilim bir noktadır, câhillerin adem-i fehmlerinden nâşi çok oldu, demek olur. Sen dahi cehd eyle, seyr u sülûk, terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile cehl-i zulumâtın kendinden giderip, irfân ve keşf hâsıl edip, kalbin mir’ât-ı mücellâ ve musaykal oldukça bu cüz’îden küllî nesne fehm olur.

İmdi azîzim bil ki, yedi kat yer, yedi kat gök, yedi seyyârât (gezegen), kevn, ay, kürsî ve arşda burûcât, nebâtât, eşcâr, enhâr vesâir bi’l-cümle eşyâ vücûd-ı Âdem’de ne vechile bilinir ve bulunur, bunlara âgâh oldukça vücûdun sırr-ı hakikatda ne vechile mahrem olunur? Dinle ve âgâh ol ki, insanın nefsinin yedi menzili ve kalbinin yedi tavrı vardır. Kaçan sâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsinin birinci menzilini⁶⁴ kat’ eylese (vr. 8b) kalbinin evvelki tavrı açılıp, vücûdunun “felek-i evvel” mukâbelesinde olan mahalli zulumât-ı cehlden halâs bulur.

Kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsinin ikinci menzilini kat’ eylese, kalbin ikinci tavrı açılıp, vücûdunun “felek-i sâni” mukâbelesinde olan mahalli zulumât-ı cehlden halâs bulur. Bu vech üzere yedi menzili tamâm kat’ eyledikte, yedi tavrı tamâm açılıp, yedi felek mukâbelesinde olan mahalleri tamâm rûşen olup, keşf, muâyene ve müşâhedeye vâsıl olup, merci’-i meâda yol bulur. Şol vechile ki, sâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsinin evvelki *emmâre* menzilini kat’ eyledikte, kalbin birinci *te’mîn-i kalb* tavrı açılıp, felek-i evvelden kamer tulû’ eyler misâli felek-i evvel mukâbelesinde olan lisâ-

62 Arapça, tellal, simsar gibi anlamları içerir. İnsanları birbirine sevdirmek ve kaynaştırmakla görevli meleklere aşk ve muhabbet dellâli denir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 139; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri*, s. 212.

63 Dedi-kodu anlamında olup, tasavvufta zahîr ve şer’î ilimlerin sembolü olarak kullanılır. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 296.

64 Nefsin ilk menzili nefs-i emmâre’dir. Kötü ve günah olan işlerin yapılmasını emreden hayvanî nefis olup, insanı çirkin şeylere, dünyevî lezzetlere sevkeden tabii kuvvet yerinde kullanılan bir terimdir. Zira nefs-i emmâre makamında zulmânî perdeler olarak adlandırılan cimrilik, cehalet, hürs, kibr, hased, gazab, adavet vb. kötü ahlâk ve aşağılanmış vasıflar vardır. Bu menzilde nefsin taalluku bedenedir. Onun için bütün kötü huyları irtikab eder; Emmâre menziliinde nefsin resmi, “hayye-i mühlike” yani engerek yılanı resminde ve sıfatındadır. Bk. Kabûlî, *Kenzü’l-esrâr*, s. 22.

nından kamer-i bâtın olan ikrârât ve zikrullah tulû' eyleyip, dilin gıybet ve nemûmeden, yalan vesâir -ı fâhişeden tathîr ve pâk edip, ay aydınlığı misâli lisânı nûr-ı zikrullah ile münevver ve ehl-i imân olup, kelime-i şehâdet ve zikrullah ikrâr ile "felek-i evvel" e 'urûca yol bulur.

Kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsin ikinci *levvâme* menziline⁶⁵ kat' eyledikte, kalbin ikinci *sadru'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i sânî" den kevkeb-i Utarit tulû' eyler misâli, "felek-i sânî" mukâbelesindeki Utarit-i bâtın olan *inşirâh-ı kalb* ve *i'tikâd-ı tâm* tulû' (vr. 9a) edip, şehvet arzusuna az tâbî' olup, dimâğ nûr-ı İslâm ile münevver ve kâtib-i felek müselleme defterine kayd edip, nûr-ı İslâm ile "felek-i sânî"ye 'urûca yol bulur.

Dahi kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsin üçüncü *mülhime* menziline⁶⁶ kat' eyledikte, kalbin üçüncü *hubbetu'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i sâlis" den kevkeb-i Zühre tulû' eyler misâli, "felek-i sâlis" mukâbelesindeki bögreginden Zühre-i bâtın olan *vâridât-ı gaybî* tulû' edip, gamm-ı nefsanî ve vesvese-i şeytanî bilküllüye geçip, hevâ-yı vârid ile tâir ve safâ-yı rûhânî ile zâhid olup, kuvvet-i hevâ ve safâ-yı zühd ile makâm-ı zühhâd olan "felek-i sâlis" e 'urûca yol bulur.

Dahi kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsin dördüncü *mutmainne* menziline⁶⁷ kat' eyledikte, kalbin dördüncü *behcetü'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i râbia" dan Şems tulû' eyler gibi, "felek-i râbia" mukâbelesinde olan yüreğinden Şems-i bâtın olan *irfân*, *ilhâm* ve *firâset* tulû' edip, "Yâ eyyetühe'n-nefsu'l-mutmainneh irci'î ilâ rabbiki" (Ey itmi'nâna ermiş itâatkâr nefis, dön Rabbine.)⁶⁸ âyet-i kerîmesini nidâ-yı mânevî ile şânında denilip, esrâr-ı

65 Emmâreliği bütünüyle zail olmamakla birlikte, arasına pişmanlık duyan, sahibini yasaklara yönelmekten ayıplayan, bazan hayırlı işler ilham ederek güzellikleri fısıldayan nefis demektir. Kur'ân'daki "Ancak kendisini her zaman kınayan nefse and içerim." (Kıyame, 75/12) ayeti buna işarettir. Bu mertebede nefsin taalluku tabiatadır. Vasıfları, heves, hile yapmak, kendini beğenmek, iştret, temenni, kahrıdır. Âleti, celâl âletleridir. Bk. Kabûlî, *age*, s. 23-24.

66 İlham ve keşfe mazhar olan, neyin iyi, neyin kötü ve günah olduğunu ilhâmî bir sezgi ile bilen ve davranışlarını ona göre ayarlayan, şehvet ve şeytanî duygulara karşı direnç gösterebilen, sultanî ruh'un sesini duyan ve dinleyen insan iradesi yerinde kullanılır. Kur'ân'daki "Andolsun, nefse isyanını ve itaatını ilham edene" (Kıyame, 75/2) ayetinde bu nefse işaret edilmektedir. Nefs-i mülhime sıfatları sahavet, kanaat, ilm, hilm, tevazu vb. ne varsa onlardan neş'et eden nefsanî perdelerdir ki bu övülen hasletlerin nuranî perdelerden olması nefsanîyet ile güzel hasletleri bilfiil ortaya çıkarmasından ötürüdür. Zira henüz nefis fena makamına ulaşmamıştır. Bk. Kabûlî, *age*, s. 24-25.

67 Kalb nuru ile büsbütün aydınlanmış, kötü ve çirkin sıfatlardan kurtulup güzel ahlâk ile hemhâl olmuş nefse denilir. Bu makamda beşeriyet fena bulup "Nur-ı Muhammedî" zuhûr ettiğinden nefis şu ilâhî hitâba mazhar olur: "Ey itmi'nâna ermiş itâatkâr nefsi!" (Fecr, 89/27). Nefs-i mutma'innenin yüce vasıfları tevekkül, ibadet, şükür, rıza vb. nuranî perdelerdir. Bk. Kabûlî, *age*, s. 26.

68 Fecr, 89/27.

Cebrâil ve İsrâfil ile zinde olup, vücûdu şehir-i gündüz gibi rûşen ve tahsîl eylediği irfân hasebiyle gönülünden esrâr-ı Cebrâil uyanarak sâhib-i gönül ve sâhib-i firâset olup, hakkı bâtıldan fark, (vr. 9b) kendinin öz vücûdunun kemâ hüve hakka hakikatın anlamaya, Hakk'ı ve esrâr-ı Hakk'ı bilmeye isti'dâd peydâ edip, nefsi sûr-ı İsrâfil mürdelere hayat verip, ten makberesinin meyyit mesâbesinde olan *rûh-ı izâfî* uyanmaya başlayıp, nûr-ı irfân ve firâset ile cânibi münevver olup, makâm-ı irfân olan "felek-i râbia"ya 'urûca yol bulur.

Dahi kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsin beşinci *râdiye* menziline⁶⁹ kat' eyledikte, kalbin beşinci *şeğafu'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i hâmis"den kevkeb-i Merih tulû' eyler misâli "felek-i hâmis" mukâbelesinde olan özünden Merih-i bâtın olan *cezbe-i rahmân* tulû' edip, kamâ kâlê'n-nebiyyu aleyhis's-selâm, "Cezbetün min cezebâti'l-hak tüvâzî amele's-sakaleyn" (Hakkın kuluna cezbese, insanların ve cinlerin amellerine denktir.)⁷⁰ Sırrına mazhar olup, kâr-ı dünyâ ve kâr-ı âhiretten bilkülliyye geçip, mâsivâ illetlerin giderip, ahlâk-ı nâ-pesendîde olan kahır, hışım, gadap, tama', kibir, hased ve bunlara benzer ahlâk-ı zemîmeden kendini pâk edip, hemân hâl-i cezbede müveccih-i Hakk ve mülâzım-ı velâyet olup, cezbe-i rahmânî ile meczûb olduğu hâlde, halvethâne-i evliyâ olan "felek-i hâmis"e 'urûca yol bulur.

Dahi kaçan sâlik kezâlik terbiye-i mürşid ve âsâr-ı esmâ ile nefsin altıncı *marziyye* menziline⁷¹ kat' eyledikte, kalbin altıncı *fuâdu'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i sâdis"den kevkeb-i Müşteri (vr. 10a) tulû' eyler misâli, "felek-i sâdis" mukâbelesinde olan cigerinden Müşteri-yi bâtın olan *veled-i kalb* tevellüd eyleyip, vücûd şehrinde Mehdî misâli hurûc ve sâlikin vücûdu şehrinde ahlâk-ı zemîme askerinden bilkülliyye tathîr ve ahlâk-ı hamîde askeriyle tezyîn edip, ol *veled-i kalb*'in kelâmı olan vâridât-ı rahmânî tulû' edip, tathîr-i cemâl olup, kizb ve

69 Bu menzilde salik gerek kendisi ve gerekse başkaları için tecelli eden kaza hükümlerine, bütünüyle rıza gösterir, keşke şöyle olsaydı, bu da böyle olsaydı diye itiraza kalkışmaz. Allah'tan gelen her şeye tam bir rıza gösterdiği için bu mertebeye "râziye" denmiştir. "Sen O'ndan razı O da senden razı olarak dön Rabbine" (Fecr, 89/28) ayeti bu ve bundan sonraki menzile işaret eder. Nefs-i râziyyenin vasıfları, keramet, zühd, ihlâs, riyazet ve zikrullâh emsali hasletlerin neş'esinden hâsıl olan nurânî perdelerdir. Bk. Kabûlî, *age*, s. 26.

70 Aclûnî, *age*, c. I, s. 332, h. no: 1069.

71 Nefsin altıncı menzili olup, evsâfı "Allah'ın ahlâkıyla ahlaklanmak"tır. Sâlik bu menzilde Cenâb-ı Hakk'ın subûtî sıfatlarıyla muttasif olur. Dâima güzel ahlâk, lutf-u kerâmet, tekarrüb-i Hak, hadis-i Nebevî (s.a.v.) ile konuşur. Nûr rengi, mücellâ ve müstakil siyahtır. Adına "süveydâ" derler. Sâlik genellikle bu menzilde siyah renkli nesnelere müşâhede eder. Nûr dahi müşâhede etse siyah nûr müşâhede eder. Marziyye menziline tahtı, Mekke-i Mükerrreme'dir. Sâlik ma'nevî âlemde kendini genelde Mekke-i Mükerrreme ve ona yakın yerlerde görür. Ehlullâhın "Lâ hicrete ba'de feth-i Mekke" (Mekke'nin Fethi'nden sonra hicret yoktur) rumûzâtı bu menzile işaret eder. Bundan sonra sâlikte yalan, hata sâdır olmaz. Bk. Kabûlî, *age*, ss. 26-27, 31-40.

inkarını, şek ve gümânı külliye ref' ve yerine sıdk, rızâ ve teslîmi getirip, sırr-ı Mikâil (s.)'a mazhar ve miksîm-i erzâk olup, *rûh-ı sultânî* uyanıp, halkı irşâda isti'dâd peydâ edip, yalnız dâvetle memûr enbiyâların makâmı olan "felek-i sâdise"ye 'urûca yol bulur.

Dahi kaçan sâlik kezâlik mürşid terbiyesi ve esmâ-ı şerîf âsârı ile nefsin yedinci *sa'fiye* menziline⁷² kat' eyledikte, kalbin yedinci *süveydâu'l-kalb* tavrı açılıp, "felek-i sâbi" den kevkeb-i Zühal tulû' eyler misâli, "felek-i sâbi" mukâbelesinde olan dalağandan Zühal-ı bâtin olan *kabz* ve *bast*⁷³ esrârları tulû' edip, bu menzilde cezbeyi giderip *akl-ı küll*'e vâsıl olup, derûnundan kerâmât çeşmeleri revân ve bi-işâreti'l-aliyye *ayne'l-yakîn* müşâhede-i rûh-ı Muhammed (s.) vukû' bulup, tamâm-ı Hakk'ı bilip, halkı irşâda memûr, zû-kuvvet ve sırr-ı Azrâil (a.)'a mazhar olup, hulk-ı Muhammed (s.) ile (vr. 10b) hareket ve halk ile imtizâc için sohbet-i hâs ile meşgûl, halkı hüsn-i hâl ile irşâda sa'y eyler. Gâh olur ki, seyf-i Ali (r.) ile celâlen hareket eyler ki hulk-ı Muhammed (s.) *bast*, seyf-i Ali (r.) *kabz*'a işârettir, *kabz* ve *bast* birbirlerinden ayrı değildir. Esmâlarına dahi müdâvemem olundukta "yâ Kâbız, yâ Bâsıt" diye birden müdâvemem olunup, birin başka ve birin başka müdâvemem olunmaz. Gâhice yalnız "Bâsıt" okunur, lâkin yalnız "Kâbız" okunmaz. Yani "Bâsıt" Muhammed (s.)'a, "Kâbız" Ali (r.)'a işârettir. Ali (r.), Muhammed (s.)'dan, Muhammed (s.)'ı Ali (r.)'dan ayrı gören velâyete kadem basmak mümkün değildir. Zira rehber-i evliyâdır. Ali (r.)'a vâsıl olmadıkça Muhammed (s.)'a vuslat kâbil değildir. Zira vasiyy-i Peygamber'dir. Şânında Cenâb-ı Hak, "Hel etâ"⁷⁴ buyurup, Resûl-i Ekrem (s.), "Lahmuke lahmî, rûhuke rûhî, demûke demî, cismûke cismî, aynuke aynî" (Etin etim,

72 Nefsin yedinci menzildir. Vasıfları, subûtî sıfatlardır. Esmâsı, "Esmâu'l-Hüsnâ"dır. Nûr rengi, bî-renk (renksiz) dir. Yani bütün renkler kendisinde dâimdir, hangi meclise gitse ilkin o sohbet meclisinin hâlini giyinir, kuşanır. Sonra isterse kendi hâlini onlara giydirir. Şöyle ki âlimlerin meclisinde âlim, halk meclisinde halk, dervişlerin meclisinde de ehlullah görünür, her renege boyanır. Çünkü bu menzil, büyük velîlerin menzildir. Bu velîler, dâima insanlar arasında haşir-neşir olurlar ama kendilerini gizleyerek "kesret"te "vahdet"le meşgullerdir. Onların durumları herkes tarafından bi-linemez anlaşılabilir. Ancak kabiliyeti ve anlayışlı sâlikler bunların tavrından kelâmından anlarlar. Zîrâ bu sâlikler gözlerini yumarak tefekkür, pîr ile intâk ve Cenâb-ı Hak ile de nutk ederler. Sözlerini hükmile değil, zâhirî ve batnî anlamlara gelebilecek şekilde söylerler. Bk. Kabûlî, *age*, ss. 27-28.

73 Kabz daralmak, bast genişlemek ve ferahlamak demektir. Havf ve recâ hâlinin üstünde, heybet ve üns hâlinin altında iki mânevî hâldir. Kabz, cezayı gerektiren manevi bir durumun kalpte belirmesiyle meydana gelir. Mükâfat ümidiyle sâlikin gönlünde meydana gelen ferahlık da bast'tır. Geniş bilgi için bk. Tehânevî, *Keşşâf-ı ıstılâhât-ı fünûn*, İstanbul 1318, c. I, s. 127; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, ss. 197-198; Abdullah Ensârî Herevî, *Menâzilü's-sâirîn*, Kahire 1310, s. 44; Azîz Neseffî, *el-İnsânü'l-kâmil*, Tahran 1403, s. 115; 118; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 291; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri*, ss. 414-415.

74 "İnsanın üzerinden, henüz kendisinin anılan bir şey olmadığı uzun bir süre geçmedi mi?" âyetine işâret edilmektedir. Bk. İnsan, 76/1.

ruhun ruhum, kanın kanım, cismim cismim, gözün gözümüdür.)⁷⁵ buyurmuştur ki, buna mezheb-i ehlullah derler. Eger bu mezheb-i ehlullah tahrîr olursa söz uzanır ve sâlik gümâna düşer. Zira bu menzile varıp, menzil-i velâyete kadem basmayan kimse, bu mezheb-i ehlullahdan haberdâr olmaz. Hemân mürşid-i kâmil olan sâlik kat'-ı menâzil (**vr. 11a**) ile yolu vardığı menzilden menzil be-menzil âgâh etmek gerektir. Ehlullah bi'l-cümle böyle irşâd etmişlerdir. Bu mezheb-i ehlullahdan habîr olmayan meşâyihün müridleri nâkis kalıp, velâyete kadem basmaz ve velî olmazlar. Belki muhibb-i evliyâ olurlar. Zira yol bilinmeden mahalle gidilmez.

Kaçan sâlik bu menâzil-i seb'a'yı kat' edip, mürşidi dahi mezheb-i ehlullahdan habîr olup, âgâh eyledikte sâlik *velâyet-i hâssa* ile bâliğ ve tamâm bu şekil ile müşekkel olup, "*Tahallakû bi-ahlâkillah*" (Allah'ın ahlâkı ile ahlâklanınız.) ile sıfatlanıp, bu âsâr-ı muharrere bi-tamâmihi kendüde zâhir oldukta *seyr ilellah* sülûkunu tamâm edip, Fahr-i Kâinât aleyhi efdalü's-salavât Efendimiz tarafından vekâlet-i ma'nevî zuhûr edip, vekîl-i enbiyâ ve mahbûb-ı Hüdâ olup, mürşid tasarrufundan kurtulup, mutasarrıfı Hak olup, aslen ve kat'en kizbe mecâl kalmayıp, hadîs-i kudsîde buyurulan, "*İzâ ahabtu abden küntü lehu sem'an ve basaren ve lisânen ve yeden*" (Ben kulumu sevince onun gören gözü, tutan eli, yürüyen ayağı olurum.)⁷⁶ sırrına mazhar olup, kulağından işiten, gözünden gören, dilinden söyleyen ve elinden atan ve tutan bi'l-cümle Hak olup, "*Vemâ rameyte iz rameyte velâkinnellaha ramâ*" (...attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı onu.)⁷⁷ mûcibince kendi fiilinde kendinin alakası kalmayıp, her ne ki fiil kendinden zuhûr eder ise, emr-i Hak ile olup, kavluhu Teâlâ, "*Fîhî âyâtün beyyinâtün makâmu İbrâhîme vemen dahalehu kâne âminâ*" (Orada apaçık nişâneler, (ayrıca) İbrahim'in makamı vardır. Oraya giren emniyette olur.)⁷⁸ tahtında dâhil (**vr. 11b**) ve cemî' korkudan emîn olup, kavluhu Teâlâ, "*Elâ inne evliyâellahi lâ havfun aleyhim velâhum yehzenûn*" (Bilesiniz ki, Allah'ın dostlarına korku yoktur; onlar üzölmeyecekler de.)⁷⁹ mûcibince kendüden havf ve hüzn kalkıp, kalem ref' olup, hemân emr-i Hakk'a muntazır olup, *akl-ı küil* vasıtasıyla gönlünde sırr-ı Cebrâil her ne ki ef'âl, a'mâl ve ticârât izhâr eder ise, bi-işâreti'l-aliyye ve bi'l-me'mûret-i emr-i Hak ile zuhûra getirip işlerler. Bunların bu menzilde vaz'ı söylense söz uzanıp ve bu muhtasar

75 Kaynağına ulaşamadım. Ancak Hz. Peygamber'in Hz. Ali hakkında "Sen bana bağılısın, ben de sana" (Buhârî, Sulh 6; Megâzî 43) buyurduğunu bilmekteyiz.

76 Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, Dâru İbn Kesir, 5. bs, Dimeşk 1414, c. II, s. 103, Rikâk 38.

77 Enfâl, 8/17.

78 Âl-i İmrân, 3/97.

79 Yûnus, 10/62.

ona tâkat getiremez. Zira bahr-i muhîr bir dağa sığmaz. Hemân gönül dedikleri bahr-i nâ-mütenâhiye sığar. Bu menzillerin kitabı gönüldür. Okuyanlar bi'l-cümle gönülden okumuştur. Bu menzilde bunlar mahbûb-ı Hüdâ ve vekîl-i enbiyâ olup, berâhîn ile halkı irşâda memûr olmaları hasebiyle nüzûl-ı vahy ile dâvete memûr sâhib-i mu'cizât olan enbiyâların makâmı olan "felek-i sâbi"'e 'urûca yol bulur.

İmdi azîzim bu menzili kat' eyleyen zâtların hakkında Hz. Resûl-i Ekrem (s.) buyurur: "*Enînü'l-mü'mini tesbîhun ve samtuhu tehlîlün ve nevmuhu ibâdetün*" (Mü'minin inlemesi tesbih, susması tehlîl, uykusu ibâdetdir.)⁸⁰ Yani mü'minden murâd *fark-ı farkullah'* a⁸¹ ermiş muvahhid mü'min demektir ki, evliyâullahtır. Bunların inlemesi tesbîh, sükûtu tehlîl ve uyuması ibâdetdir, demek olur.

Dahi azîzim bil ki, *akl-ı küil'* e⁸² vâsıl olmadıkça *fark-ı farkullah* hâsıl olmaz. Çünkü *akl-ı küil* ehlullah mahsûstur. Zira Hz. (vr. 12a) Resûl-i Ekrem (s.) buyurur: "*el-Aklu nûrun yufraku bihi beyne'l-hakkı ve'l-bâtılı*" (Akıl bir nûrdur ki hak ile bâtil onunla birbirinden ayırt edilir.)⁸³ Yani akıl hak ve bâtili ayırt edici bir nûr-ı mahzûr. Hod nûr-ı nûrullahtır. *Akl-ı küil* halife-i Hüdâ'dır. Nitekim buyurur, kavluhu Teâlâ, "*Allahu nûru's-semâvâti ve'l-ard*" (Allah yerlerin ve göklerin nûrudur) ve diğer âyet-i kerîmede, "*...innî câ'ilun fi'l-ardi halîfeh*" (Hatırla ki Rabbin meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, dedi.)⁸⁴. Ammâ bu âlem halkının akıllarına akıl denilmez. Zira bunların akılları *akl-ı ma'âş'* tir⁸⁵ ki, haseddir. Nitekim hayvan, otlağını, yaylağını, otun kendine yarayanını ve yaramayanını, yavrucakların emzirir ve besleyip düşmandan sakınmayı, korkuyu bilir. Bu âlem halkının bildikleri, anlatıldığına göre bundan ziyâde değildir.

İmdi azîzim, kıssamız olan zâtlar bundan böyle *seyr fillâh*⁸⁶ sülûkuyla te-

80 Kaynağına ulaşamadım.

81 *Fark*, kulluk sıfatıyla Hakk'ı ve halkı ayrı ayrı varlıklar olarak müşahede etmektir. *Cem'* kavramıyla birlikte kullanılır. *Cem'* ise, Hâlık'ı var görerek, mahlûkatı yok saymak manalarına gelmektedir. Kur'ân'daki "*Biz Allah'a inandık, deyin*" ayeti *cem'*, devamındaki "*Bize ve İbrahim'e indirilene inandık, deyin*" kısmı da *fark'* ı ifade etmektedir. Geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *age*, s. 35-36; Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, haz.: Süleyman Uludağ, 2. bsk. Dergâh Yay., İstanbul 1992, ss. 177-178; İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-fukarâ*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1286, ss. 277-278.

82 Akl-ı küil, sultân-ı küll olup, akl-ı münebbih ona kulluk eder. O, daima cihânın güneşinden tabîat tutar. Bundan dolayı cisimleri aydınlatır ve bedenleri temizler. Gönüllerde onun ışığı yanar. Durağı ulular gönüldür ve onlar bundan dolayı Hakk'a ârif olurlar. Bk. Süleyman Zâtî, *Sevânihu'n-nevâdir fi ma'rifeti'l-anâsır* (Dîvân'la birlikte), İstanbul 1257, ss. 87-88.

83 Bu ifade Gazalî'nin *İhyâ'* sında geçmektedir. Bk. Gazalî, *İhyâ'u ulûmi'd-din*, Kahire 1339, c. I, s. 88, 95. Ayrıca bk. Cürcânî, *age*, s. 154.

84 Bakara, 2/30.

85 Bunların işi sürekli fesâttir. Müşrik ve münâfik ehli bunlardır. Ateşe layık olanlar da bunlardır. Dünyada şeytanın akıllarıdır. Zâtî, aynı yer.

86 Sâlikin Allah'ın ahlâkıyla süslenerek beşerî zaafardan sıyrıldığı seyr mertebesidir. Kulun

rakkî ve menzil edip, makâm-ı kürs'e ve makâm-ı arş'a değin 'urûca yol bulur. Eğer bunların bu *seyr fillâh* sülûkunda nazarları altına düşen ahlâkını tebdil eder ise, nazarlarına nazar-ı inâyet verirler ve kelâmlarına intâk-ı Hak ve kelâm-ı mutlak derler. Zira bu menzilde bunlar sâhib-i tasarrufdurlar. Cenâb-ı Hak her ne ki ızhâr eder ise, bunların yüzünden zuhûra gelir. Bunların menziline *ricliyyet*, *hürriyet-i bulûğ-ı tâm*⁸⁷ ve *kurb-ı ferâiz*⁸⁸ derler. Bu makâma *cem'u'l-cem*⁸⁹ dahi derler. Bu menzil sâhiplerinin irfânlarına *ilm-i ledünnî* verildiği *ilm-i kurb* demektir. *İlm-i kurb* demek *ilm-i zât-ı mutlak*'tır. İlm-i bâtin (vr. 12b) dedikleri bir ilimdir ki, gönlünde sırr-ı Cebrâil uyanıp, *akl-ı kül* vasıtasıyla *veled-i kalb* kendine tekellüm eyleyip, ol dahi âgâh oldukta ızhâr edip tekellüm eyler. İlm-i bâtinin bu menziline *ilm-i ledün* derler. Dördüncü bâtındır ki, *ma'rifet* batındır. Bu *ma'rifet* batnına gelince, gerek *tarîkat* ve gerek *ma'rifet* batnlarına *ilm-i bâtin* derler. Lâkin bu *ma'rifet* batnına ilm-i ledün derler. Bu *ma'rifet* batnında yedi batn ve ir rivâyetde yetmiş batn münderictir.

İmdi azîzim bil ki, bu menâzil-i seb'a'yı kat' bi'l-cümle terbiye-i mürşide muhtaçtır. Zira vücûd-ı sâlik bir paslı âyine misalidir. Terbiye-i mürşid ol pasın zımparasıdır. Ol terbiye dahi senin mürşide muhabbet ve teslimiyetine mevkûfdur. Kaçan teslimiyet ve rabt-ı kalb üzere olsan pas silinir. Kaçan muhabbeti ziyâde kılsan mücellâ ve musaykal olur ki, senin mürşide muhabbetin musakkîle misalidir. Zira Cenâb-ı Allah (c.) bu âlemi Hz. Muhammed (s.)'in

nâfile ibâdetlere devâmla "Hakk'ın kendisinin gören gözü, işiten kulağı, tutan eli olması" (Buhârî, Rikak 38) hâlidir. Bunun nihâyeti, bâtinî-ilmî kesret yüzünden vahdet perdelerini (hicâb) kaldırmaktır. Bk. Süleyman Zâtî, *Miftâhu'l-mesâil ve misbâhu'l-mehâil*, Süleymaniye Ktp. Haşim Paşa, No: 29, vr. 17a.

- 87 Lügatte özgürlük, âzâd olmak anlamlarına gelen hürriyet, tasavvuf istilhında, ağyarın, mâsivânın ve başkalarının kölesi olmamak, âzâd olmak, serbest ve özgür olmak mânâlarına gelir. Tasavvufta en yüksek seviyede Allah'a kul olma hâline *hürriyet-i bulûğ-ı tâm* adı verilmiştir. Hakk'a tam kul olan, tam hürriyete kavuşur. Geniş bilgi için bk. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lüma'*, çev.: H. Kâmil Yılmaz, Altınoluk Yay., İstanbul 1996, s. 346; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 252; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri*, s. 374; Osman Türer, "Hürriyet Kavramının Tasavvufî Boyutu", *EKEV Akademi Dergisi*, Mayıs 1998, c. I, Sayı: 2, ss. 87-95.
- 88 Arapça, yakınlık anlamına gelen kurb, ezelde yani ruhlar âleminde Allah ile kul arasında geçen ahde uymayı ifade eden bir tabirdir. Kurb hakkında, kalp yoluyla sevilene duyulan yakınlıktır, denilmiştir. İki çeşit kub vardır: 1. Kurb-ı nevâfil, 2. Kurb-ı Ferâiz. Kurb-ı nevâfil, beşerî sıfatların sona erişi ve beşer üzerinde Allah'ın sıfalarının zuhûrudur. Yani beşerî sıfatların, Allah'ın sıfatlarında fâni olmasıdır. İşte bu, nâfilelerle elde edilen kurb (yakınlık)dur. Kurb-ı ferâiz ise, kulun, nefsi de dahil olmak üzere her şeyin şuurundan bütünüyle fâni olması demektir. Bu da farzların semeresi olarak ortaya çıkan fenâ hâlidir. Bk. Kelâbâzî, *age*, ss. 159-160; Kuşeyrî, *age*, ss. 174-177; Süleyman Ateş, "Kurb", *DİA*, c. XXVI, ss. 432-433.
- 89 Cem', derlemek, toplamak, birleştirmek, dikkati ve irâdeyi bir noktada yoğunlaştırmak, Hâlık'ı var göreyek, mahlûkâtı yok saymak mânâlarına gelmektedir. Bu kavram fark (tefrika) ile beraber kullanılır. Cem'in en yukarı derecesi *cem'u'l-cem*'dir. Bk. Kelâbâzî, *age*, ss. 177-178; Tûsî, *age*, ss. 216, 332-333; Ankaravî, aynı yer.

muhabbetiyle ve aşkıyla halk eyledi. Anınçün Hakk'ı bilmeye ve yine Hakk'a rücû'a muhabbet vesîle oldu. Muhabbet olmadıkça nâil-i feyz olmak müyesser olmaz. Sâlik mürşid tasarrufundan kurtulunca kadr-i muhabbeti, rabt-ı kalbi ve teslimiyeti mürşidine olup, bi'l-işâreti'l-aliyye kendine icâzet verdikte, muhabbeti ve teslimiyeti Cenâb-ı Hakk'a tahvîl edip, öylece âşık-ı dîdâr olup, tamâm bu hâl ile (vr. 13a) oldukta, bir mücellâ ve musaykal âyine olup, vücûdun sırrına âgâh oldukta senin âyinenen dahi nice sâlik feyzyâb olup, âgâh-ı esrâr olur. Mürşide muhabbet olmayınca feyze nâil olmayacağını bundan fehm ve iz'ân eyle ki, Buhârî Abdulah bin Hişâm'dan rivâyet etmiştir: Biz Resûlullah (s.) Hazretleriyle bile olup, Resûlullah Hz. Ömer'in elinden tutucu olduğu hâlde, Hz. Ömer dedi ki, "*Yâ Resûlellah nefsimden ayrı herşeyden sevgilisin*" dedikte, Hz. Resûlullah nutka gelip buyurdular ki, "*Yâ Ömer olmadı, nefsim yed-i kudretinde olan şol Allah'a kasem ederim ki, ben sana nefsinde ziyâde sevgili olmayınca olmaz*" dedi. Akabinde Hz. Ömer, "*yâ Resûlellah, şimdiki halde ve şimdiden sonra sen bana nefsimden sevgilisin*" dedikte Hz. Resûlullah buyurdu ki, "*Yâ Ömer, şimdi imânın kâmil oldu*"⁹⁰. Öyle olucak muhabbet sünnet-i şerîfe olup, bâlâda zikrolunan bîat yeden bi-yedin silsile-i zeheb olup, (vr. 13b) ilâ âhiri'd-devrân sâhib-i silsile ve sâhib-i tarîkat olanlara bîat Efendimiz (s.) Hazretleri'ne olduğu misâli kezâlik mürşide olan muhabbet dahi Efendimiz'e ve Hakk'adır.

Dahi azîzim eğer dersen ki, benim zâtımda ol tecellî var ise ve fi'l-asl ervâh-ı ezeli'de rûhum bu menzil sâhibi ise terbiye-i mürşide ne hâcet? Hakk'a teveccüh, ibâdet, zikrullah ile kendi kendimi uyarırım. Dersen ki, bu mümkün değildir. Her ne miktar ervâh-ı ezeli'de senin rûhun veliyyullah ervâhından pîr olduysa dahi bu *alem-i esfel'*e nüzûl eyledikte terakkî-i menzil ve kesb-i kemâl için nüzûl edip, terakkî-i menzil dahi elbette ve elbette terbiye-i mürşide muhtaçtır. Eğer terbiye-i mürşid bulunmaz ise, mağbûn olup, menzil-i evveline 'urûca yol bulamaz. Buna zâhirde bir delil diyelim. Meselâ bir armudu ekledip çekirdeğini yere dökersen, ahlât bitip ekle sâlih olmaz. Tekrar armut ağacından kalem vurup aşlamadıkça armutluğunu bulmaz, husûsiyle zâtında armut ise, ve kasse 'alâ hâzâ.

İmdi azîzim, ol tecellîsinde olup, ezeli ervâhda rûhun güzelce bir olduysa, bu âleme geldikte elbette ve elbette sen bir mürşid terbiyesine girmemen mümkün değildir. Meger ki tecellinde olmayıp rûhun münkir ve gâfil bir ölmüş ola.

İmdi azîz karındaş, bu menâzil-i sâbia'nın her birinin (vr. 14a) nihâyetlerini ve kat'-ı menâzil vukûunu bilmek dilersen bu abd-i fakîrin *Kenzü'l-Esrâr* ismiyle müsemmâ tercüme eylediğim risâleye nazar oluna. Dahi azîz karındaş,

90 Buhârî, İmân 8; Müslim, İmân 70.

bu esrârâtı görüp ve zâhiren öğrenip tahsîl-i kemâl eyledim zannetme. Zira zâhiren bilip ve görmek ile, “kâl ve kıyl” hâlâtta değildir. Cidd cehd eyle ki, bunlar sende hâl olup, vücûdunda bu esrârlar zuhûra gelip, bâtnına dahi âgâh olasın. Çünkü kâl ile anlaşılan zâhirdir. Menzil be-menzil hâl olmadıkça sırrına vâkıf olunmaz. Nitekim ehlullah sâhib-i *tasarruf*⁹¹ ve sâhib-i *nazar*⁹² dir. Ehlullah *tayy-i mekân*⁹³ ederler. Bi'l-cümle nâsın bunları inkâra mecâlleri yoktur, meger ki Ebû Cehil ola. Lâkin sâhib-i tasarruf olmayan hâl-i tasarrufu nice bilir. Sâhib-i nazar olmayan kuvvet-i nazarı nice bilir. *Tayy-i mekân*'a kâdir olmayan *tayy-i mekân*'ı nice bilir. Gerçi bunların kâl'ine âgâh olup, ehlullaha ikrâr-ı îmân etmek güzel hâl ve saâdetdir. Lâkin hâline vâsıl olup, esrârına âgâh olmak saâdet-i kübrâdır. Ciddü cehd eyle ki, Hak Teâlâ'nın mahbûbu olan Muhammed Mustafa aşkına ve ammizâdesi, dâmâdı ve vasîsi olan yâr-i enbiyâ, rehber-i evliyâ İmâm-ı Aliyyü'l-Murtezâ (k.) aşkına ve onların nesli-pâkinden gelen seyyid-i sâdân İmâm-ı Hasan (vr. 14b) ve İmâm Hüseyin vesâir imâmân ve pîrlere, vesâir evliyâullah aşkına cemî' cânü gönülden âşık olanları ve hâk-ı pâ-y Hz. Seyyid Ahmed er-Rifâî (k. s) olan işbu kâtibu'l-hurûf olan **Kabûlî Mustafa**'yı onların hâlleriyle hâllenmek ve zevkleriyle zevklenmek nasîb eyleye. Âmin sümme âmin, bi-hürmet-i “*Vemâ erselnâke illâ rahmeten li'l-âlemîn*” (Resûlüm! Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.)⁹⁴. Temmeti'l-kitâb bi-avnillahi'l-melikü'l-vehhâb.

Zeyl

Ey âşık, bu şeklolunan tasvirde yedi felek, yedi seyyârâtı, on iki burûcât, havâss-ı hamse-i zâhire ve havâss-ı hamse-i bâtneyi, kürsî ve onlarda olan nice esrârâtı buldun ve bildin. Şimdi nöbet zemîne geldi. Onu dahi dinle ve âgâh ol ki, Âdem'in yedi kat derisi yedi zemîn mukâbelesindedir. Sinirleri dağlar, nefes-

91 Lügate faaliyet göstermek, yetkiyi kullanarak iş yapmak manasına gelen tasarruf, tasavvuf ıstılahında keramet göstermek, harikulâde yollardan iş yapmak ve tesir etmek, insanlara ve eşyaya hükmetmek ve onları idare etmek, Allah'ın eşyâyı ve bütün varlıkları velîsinin emrine âmâde etmesi anlamlarına gelmektedir. Bk. Uludağ, *age*, s. 512; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri*, s. 689.

92 Lügate bakmak, bakış anlamlarına gelen nazar, ıstılahta şeyhlerin ve erenlerin müridlere ve sülûk ehline bakışı ki bu bakış ruhlarına tesir ederek onlara yeni bir şekil vermesi, gönüllerini feyzle doldurarak ruhlarını olgunlaştırması şeklinde tarif edilir. Bk. Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-süfiyye*, Kahire 1949, ss. 169, 328; Ahmed Rifat Efendi, *Mir'âtu'l-mekâsîd*, s. 96; Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 402; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri*, ss. 539-540.

93 Yerin dürülmesi, mesafenin kısalması sûretiyle meydana gelen hârikulâde, uçmak, zaman içinde zaman yaratmak demektir. Bk. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, s. 514; Cebecioğlu, *age*, s. 698.

94 Enbiyâ, 21/107.

si rüzgâr, gussası bulut, söylemesi gök gürlemesi, (vr. 15a) na'râsı ra'd, gözyaşı yağmur mukabelesindedir. Uyuması ölüm, uyanması haşr mukabelesindedir. Ef'âl-i hamîdesi melâikât, ef'âl-i beyhûdesi hayvânât, ef'âl-i zemîmesi yırtıcı hayvânât mukâbelesindedir. Meselâ Âdem'de nifâk, dünyada maymun, âdemde buğz ve hased dünyada hınzır, âdemde kibir dünyada ayı, ileyye kassa 'alâ hâzâ. Şehvet arzusu cinniyyât, yalancılık ve hilekarlığı şeyâtîn mukâbelesindedir. Maraz-ı mevî ve hastalığı Eşrât-ı Sâat, nefsi emmâresi Deccâl, rûh-ı hayvânîyyesi Dâbbetü'l-Arz mukâbelesindedir. Kendi nefh ve telkîn olunan nefes-i mürşid İsâ mukâbelesindedir, kassa 'alâ hâzâ.

Velhâsıl Cenâb-ı Allah bunları birbiri mukâbelesinde halk edip, sen ne cevher olduğun fehm ve izan edip, kendini tathîr ve kadrin bilip, bu yedi semâvât ve yedi zemîni tasarruf edip, onlarda olan esrârâtı senin vücûdunda tasarruf olduğun fehm ve iz'ân eyleye. Cenâb-ı Hakk'ın kudretini idrâk ile ehli-irfâna bundan ziyâde ifşâyâ hâcet değildir. Fe'fhem cidden ve lâ tekûn mine'l-gâfilîn.

Beyt

*Zihî Kâdir zihî Kayyûm'dur Allah
Yarattı âlem ile âdemi denğ vallah*

*Bu sırta ermeyen nâdân u ahmak
Hafidir dü-cihânda ana billah*

Beyt-i Hatt-ı İstivâ

*Dört kırpık bir bıyık iki kaş
Bu sırrı nâ-ehle mücellâ etme faş*

Temmet.

Sonuç

Çalışmamızda görülmüştür ki, XIX. asır Rifâi şeyhlerinden olan Edirneli Kabûlî Mustafa Efendi'nin *Dîvân*, *Kenzü'l-esrâr*, *Müşki'l-küşâ* ve *Mûsiletü'l-hidâye* adlı eserlerinin yanı sıra *Risâle-i Tasavvuf* u da vardır. Ancak söz konusu risâlenin *Mûsiletü'l-Hidâye* olabileceği ihtimali de bulunmaktadır. Şimdilik ihtimal dâhilinde olan bu düşüncenin isbatını zamana bırakmaktan başka çıkar yol bulunmamaktadır.

Kabûlî, *Risâle-i Tasavvuf* u, insân-ı kâmilin hakikat ve sırlarını, sülûk ehline bir nebze olsun ifşâ ve izah etmek amacıyla kaleme almıştır. O, söz konusu ese-

rinde İslâmî geleneği takip ederek konuları âyet ve hadisler ışığı altında ele almış, yer yer de bazı deyim ve tabirlerle konuyu daha da anlaşılır hâle getirmiştir. Uslûbu, kısmen nasihat tarzında olmakla birlikte genellikle ilmîdir. Dili oldukça yalın ve anlaşılır bir yapıya sahiptir.

Ona göre ilim öğrenmek her Müslüman erkek ve kadına farzdır ve ilim iki kısma ayrılmaktadır: *İlm-i zâhir* ve *ilm-i bâtın*. İlm-i zâhir, şerîat olup, halkın tahsil ettiği bir ilimdir ve bu asıldır. Arapça lisanıdır ki, onu talim etmektir. Yine emirler, nehiyeler, Hz. Peygamber'in sünneti vesâir dinî hükümleri talimdir. Yalnız bunları bilmekle kişi ahlâkını değiştiremez. Fakat mürşidin terbiyesi, mücâhede ve riyâzet ile icrâsına, esmâullâhın eserleriyle ahlâkı tebdîle ihtiyaç vardır. İlm-i bâtın ise, tarîkat olup, fer'dir. Ancak tahkîk ehli katında asıldan maksat, fer'dir. Sadece asıldan merâm tahsil olunmaz. Nasıl ki meyvesiz ağaçtan maksat elde edilemezse, yalnız zâhir ilminden de merâm hâsil olmaz ve kişiyi cehâlet karanlığından kurtaramaz.

Kabûlî'ye göre zâhirî ilim sâhipleri her ne kadar âlim olursa olsun vefâtından sonra ismi bilinmeyip, meyvesiz ağacın kaleminden aşî vurulmayarak geriye bir eseri kalmaması misalinde olduğu gibi, zâhir ulemâsının silsileleri, nâm ve nişânları kalmayıp isimleri unutulur. Ancak meyve veren ağacın kaleminden aşî vurulup asırlarca eseri mevcut bulunması misalinde olduğu gibi, bâtın ulemâsının da Hz. Peygamber'den bu zamana ve bundan böyle asırlar boyu filan efendi, filan baba ve filan dedeye dek insanlar güzel rûhlarından istimdâd ederek, herbirinin türbelerinde nişân ve alâmetleri belli, gece-gündüz isimleri hatırlanıp unutulmaz. Yine ona göre ilimden maksat Allah ilmini bilmek, ulemâdan murad ise Hakk'ın sırlarına vâkîf âlim olmak demektir.

Kabûlî'ye göre bâtın ilminin talim yolu, önce bir silsilesi sahîh yani elden ele müteselsilen silsilesi Hz. Peygamber'de nihâyet bulan ve mürşidin terbiyesi ile seyr ü sülûk görüp, Hakk'ın sırlarına vâkîf bir âlim, ârif şeyh ve kâmil mürşidden el alıp, derûnundan ona muhabbet hâsil olup, nefsinin ona teslim ve rızâsı altına girip, gerek kavlen ve gerekse fiilen emrine uyup, vücûdunu hizmetine bezledip, bütün varını onun bilip, *ashâb-ı suffe* itikâdıyla itikatlanıp, "Ölmeden önce ölünüz" sıfatıyla sıfatlanıp, gassâl önünde duran ölü misali teslim olup ve kendi vücûduna mâlik olmak sevdasında olmayıp, mürşidin terbiye, esmâullah eserleriyle kendi öz vücûdunun esrârının ve kendinin nasıl ayna olduğunu o mürşid aynasından seyrân ederek müşâhedeyi tamamlayıp, *ayne'l-yakîn* görüp bilmeye gayret ve çaba göstermekle mümkündür.

Yine ona göre, *âlem-i kebîr* (büyük âlem) denilen gökler ve yerlerde Hakk'ın yarattığı her ne var ise hepsi kusursuz insanın vücûdunda da mevcuttur. Zira insanın vücûdu *nüşa-i kübrâ'* dır. Fakat sûret itibariyle *âlem-i sağîr* (küçük âlem)

denilir.

Kabûlî, dervişleri Cenâb-ı Allah hakkında uyararak, bu konuda “yerde değil, gökte değil, sağda ve solda değil, altta ve üstte cihetten münezzehtir diyerek dönüp herkesin kalbinde hâzır ve nâzırdır” diyen halkın itikadı gibi itikat etmemelerini ister. Zira her ne kadar müellif ve müctehidler gelmiş ise, onlar tarikat erbâbında ve rabbânî ulemâda bâtın ulemâsıdır. Bâtın ilminden âgâh olmadıkça da telif ve icthâda kâdir olunmaz. Ona göre mürşidsiz Cenâb-ı Hak'ı bilmek mümkün değildir .

Kabûlî'nin üzerinde durduğu konulardan birisi de nefis mertebeleridir. Ona göre insan nefsinin yedi menzili ve kalbinin yedi tavrı vardır. Sâlik mürşidinin terbiyesi ve esmânın eserleriyle nefsinin birinci emmâre menzilini katettiğinde kalbinin birinci *te'min-i kalb* tavrı, ikinci *levvâme* menzili katettiğinde kalbinin *sadru'l-kalb* tavrı, üçüncü *mülhime* menzilini katettiğinde *hubbetu'l-kalb* tavrı, dördüncü *mutmainne* menzilini katettiğinde kalbin dördüncü *behcetu'l-kalb* tavrı, beşinci *râdiye* menzilini katettiğinde kalbin beşinci *şegafu'l-kalb* tavrı, altıncı *mardıyye* menzilini katettiğinde kalbin altıncı *fuâdu'l-kalb* tavrı ve yedinci *safiye* menzilini katettiğinde kalbin yedinci *süveydâu'l-kalb* tavrı açılır. Nihâyet bu zât, akl-ı küle ulaşır, derûnundan kerâmet çeşmeleri akar, yüce bir işâretle Hz. Peygamber'in rûhunu *ayne'l-yakîn* müşâhede eder, Hakk'ın tamamını bilip, halkı irşâda memûr, kuvvet sâhibi ve Azrâil'in sırrına mazhar olur. Hz. Peygamber'in ahlâkı ile hareket ve halk ile imtizâc için hâs sohbet ile meşgûl, halkı güzel hâl ile irşâda gayret eder.

Kabûlî'ye göre bu yedi menzili katetmek bütünüyle mürşidin terbiyesine muhtaçtır. Çünkü sâlikin vücûdu bir paslı ayna misalidir. Mürşidin terbiyesi ise pasın zımparasıdır. O terbiye de sâlikin mürşide muhabbet ve teslimiyetine bağlıdır. Şayet teslimiyet ve rabt-ı kalb üzere olunursa pas silinir.

Kabûlî, ayrıca mürşid-i kâmil konusunda titizlikle durmuştur. Ona göre, mürşid-i kâmil, her şeyi kendi vücûdunda görmüş ve bilmiş, cümle menzili katetmiş, zâhir ve bâtın ilimlerine vâkîf, bütün eşyânın ilmüne âlim, her şeyde *tasarruf*, *nazar* ve *tayy-i mekân* sâhibi, kendini olur olmaz kişilere bildirmeyen ve Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olan kimsedir. Ayrıca mürşid-i kâmilin silsilesinin Hz. Peygamber'e ulaşması, seyr u sülûkunu tamamlayarak icâzet almış, dirâyetli, selâhiyetli, şeriat, tarikat, hakikat, ma'rifet sıralarına vâkîf bir zât olması gerekir. İnsanlar böylesi kâmilere inkâra güç yetiremezler. Şâyet inkâr ederlerse Ebû Cehil'den farkları kalmaz. Ancak şunu bilmek gerekir ki, ârif olmayan âriflerin hâlini, tasarruf sâhibi olmayan tasarruf hâlini, nazar sâhibi olmayan nazar kuvvetini ve *tayy-i mekân'*a kâdir olmayan *tayy-i mekân'*ı bilemez.

Yine Kabûlî, silsilesi Hz. Peygamber'e ulaşmayan, bir mürşid-i kâmilin

terbiyesi altında nefis mertebelerini katederek irşâda mezûn ve memûr olmamış, zâhîrî ve bâtınî ilimlerle âlim olmayan, seyr u sülûkun ne olduğunu bilmeyen, irşâd makâmına ayak basmadan âlemde meşâyîh geçinen, başlarına tâc, üzerlerine hurka giyerek ellerinde beşeryüzbiner tesbîhlerle “biz meşâyîhiz, filâna eriştik” diyerek halkı aldatan, tamaları sebebiyle bazı yalan rüyâlar söyleyerek ve kendilerine münâsîp birkaç mürid peydahlayıp tasdîk ettirerek irşâd sâhibi geçinen sahte şeyhlere intisâb edilmemesi gerektiğini de kaydeder. Zira Kabûlî’ye göre bunlar, henüz sülûkun mahiyetini ve kendileri irşâd olmayarak öz vücûdlarının olduğu gibi hakîkat hazretin bilemediklerinden terk olunmuşlardır. Hakk’ın dergâhından mahcûb ve yüzleri karadır. Bunlara beyat edenlerin beyatları sahîh değildir. Kendileri sapıklıktan kurtulamadıkları gibi, sâlikleri de asla kurtaramazlar. Ehlullah bunlara “koyun başlı kurt” tabirini kullanmıştır.

Kabûlî’ye göre ehlullah mezhebinden haberdar olmayan şeyhlerin müridleri nâkıs kalıp, velâyet makâmına ayak basamaz ve velî olamazlar. Belki evliyânın muhibbi olurlar.

Kabûlî, eserinin sonunda bulunan zeylinde ise, insanın yedi kat dersinin yedi kat yer karşılığında olduğunu belirterek, sınırlarının dağlar, nefesinin rüzgâr, tasasının bulut, söylemesinin gök gürlemesi, nârâsının şimşek, gözyaşının yağmur, uyumasının ölüm, uyanmasının yeniden dirilme, güzel hareketlerinin melekler, boş işlerinin hayvanlar, kötü hareketlerinin yırtıcı hayvanlar, şehvet arzusunun cinler, yalancılık ve hilekarlığının şeytanlar, ölüm hastalığının Eşrât-ı Sâat, nefis-i emmâresinin Deccâl, hayvânî rûhunun Dâbbetü’l-Arz, kendine üflenen ve telkîn olunan mürşidin nefesinin ise Hz. İsâ mukâbelesinde olduğunu tasavvufî remz ve semboller yoluyla izah etmeye çalışmıştır.

Netice olarak söylemek gerekirse, Kabûlî bu eserinde, Kur’ân, sünnet ve nefsânî terbiye yoluna dayalı bir tasavvuf anlayışı ortaya koymuş, zâhir ilminin yanında bâtın ilminin de olduğunu ve her iki ilmin de kişide bulunması gerektiğini kaydetmiş ve silsilesi Hz. Peygamber’e ulaşmayan, bir kâmil mürşidin terbiyesi altında nefis mertebelerini katederek irşâda mezûn ve memûr olmamış, sîrete değil sîrete önem veren şeyhlere asla itibar edilmesi gerektiğini ısrarla savunmuştur.

Özet

Bu çalışmamızda Edirne’li Kabûlî Mustafa Efendi (ö. 1829)’nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş, bilinmeyen eseri *Risâle-i Tasavvufiyeni* harflere bazı açıklamalarla aktarılmıştır. Kabûlî, XIX. asır Türk mutasavvîf ve divân şâirlerindedir. Edirne’de doğmuştur. Edirne’de mahkeme başkâtibi iken bu görevini bırakarak tasavvuf yoluna girmiştir. Edirne’de ve Rûmeli’nin çeşitli bölgelerinde irşâd faaliyetlerinde bulunmuştur. Tasavvufufla ilgili *Kenzü’l-esrâr*, *Mûsiletü’l-hidâye*, Fars lügatına dair *Müşki’l-küşâ* ve mürettep *Divân’ı*

vardır. 1244/1829 tarihinde vefat etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rifâiyye, Edirne, Kabûlî Mustafa Efendi, *Tasavvuf Risâlesi*.

Bibliyografya

- Abdûlbâki, Muhammed Fuad, *Miftâhu künûzi's-sünne*, Lahor 1391.
- , *Mu'cemü'l-müfehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Dâru'l-Hadis, Kahire 1988.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed, *Keşfu'l-hafâ ve muzilü'l-ilbâs amma'stehere mine'l-ahâdis alâ elsinetin-nâs*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1408 (1988).
- Ahmed Bâdi Efendi, *Riyâz-ı tBelde-i Edirne*, Bayezid Devlet Ktp., Genel, no: 10392.
- Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkibeleri*, MEB Yay., İstanbul 1966.
- Ahmed Rifat Efendi, *Mir'âtu'l-mekâsîd fi def'i'l-mefâsîd*, İstanbul 1293.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî, *Mînhâcu'l-fukarâ*, Rıza Efendi Matbaası, İstanbul 1286.
- Askalânî, İbn Hacer, *Tehzîbu't-tezhîb*, Haydarâbâd 1325-27/1907-1909.
- Ateş, Süleyman, "Kurb", *DİA*, c. XXVI, ss. 432-433.
- Bayram, Sadi, "Anadolu'da İlk Rifâiler ve Hz. Zeynelâbidin Ali er-Rifâi Soyu Hakkında Yeni Hipotezler", *Kayseri Yöresi Tarihi Sempozyum Bildirileri*, Kayseri 1997, ss. 27-33.
- , "Samsun Ladik ve Seyyid Ahmed-i Kebir Hazretleri", *19 Mayıs Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı: 5, Samsun 1990, s. 15 vd.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîh-i Buhârî*, Dâru İbn Kesir, 5. bs, Dimeşk 1414.
- Bursalı, M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333.
- Câmî, Abdurrahman, *Nefahâtü'l-üns min hadarâti'l-kuds (Evlîyâ Menkibeleri)*, ter. ve şerh. Lamî Çelebi, haz.: Süleyman Uludağ-Mustafa Kara, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- Canım, Rıdvan, *Edirne Şâirleri*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Cebecioğlu, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.
- Cürcânî, S. Şerif, *Ta'rifât*, ter. ve şerh. Arif Erkan, Bahar Yay., İstanbul 1997.
- Devellioğlu, Abdullah, *Büyük İnsanlar (3000 Türk ve İslâm Müellifi)*, Yayıncılık Matbaası, İstanbul 1973.
- Gazâlî, İmâm-ı Muhammed, *İhyâ ulûmi'd-dîn*, Kahire 1339.
- Gölpınarlı, Abdûlbaki, *Tasavvufun Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılap Yay., İstanbul 2004.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyâuddin, *Câmiu'l-üsûl*, çev.: Rahmi Serin, Pamuk Yay., İstanbul ts.
- Herevî, Abdullah Ensârî, *Menâzilü's-sâirîn*, Kahire 1310.
- Heyet, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergâh Yay., İstanbul 1977-1993.
- Heyet, *Mu'cemu'l-vasît*, 2. bs., Kahire 1982.
- İbnü'l-Esir, *en-Nihâye fi garîbi'l-hadis*, tahk. Tahir Ahmed ez-Zâvî-Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut 1963.
- İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, tahk. Muhammed Fuad Abdûlbaki, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut ts.
- İmâm-ı Muhyiddîn Nevevî, *Şerhu Müslim*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1411.
- Kabûlî, Edirneli Mustafa Efendi, *Kenzü'l-esrâr*, İstanbul 1292.
- , *Divân*, Süleymâniye Kütüphanesi, İzmir, no: 547/2.
- , *Risâle-i Tasavvuf*, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp., no: 183/1.
- Karabıyıklı, Yusuf, *Edirne Tarihi ve Selimiye Câmii Evsâfi*, İstanbul ts.
- Karabulut, A. Rıza, *Meşhur Mutasavvıflar*, Kayseri 1984.
- Karlığa, Bekir, "Anâsır-ı Erbaa", *DİA*, c. III, s. 149.
- Kelâbâzî, *Ta'arruf (Doğuş Devrinde Tasavvuf)*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., 2. bs., İstanbul 1992.
- Kırboğa, Mehmet Ali, *Kâmûsu'l-kütüb ve mevzuâtı'l-müellefât*, c. I-II, Yeni Kitap Basımevi, Konya 1974.
- Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâle*, Kahire 1966.
- Neseî, Azîz, *el-İnsânü'l-kâmil*, Tahran 1403.
- Özkan, Selma, *Edirne Türbeleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne 1995.
- Peremeci, O. Nuri, *Edirne Tarihi*, İstanbul 1940.
- Seçkin, Necâti, *Edirne Evliyâları*, İstanbul 1971.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtu's-süfiyye*, Kahire 1949.
- Şimşek, Selâmî, *Edirne'li Kabûlî Mustafa Efendi, Hayatı, Eserleri, Tasavvufî Görüşleri, Kenzü'l-esrâr ve Divân'ı*, Buhara Yay., İstanbul 2005.
- Tehânevî, *Keşşâf-ı istilâhât-ı fünûn*, İstanbul 1318.
- Tosyavîzâde, Rifat Osman, *Edirne Rehnümâsı*, Vilâyet Matbaası, Edirne 1336/1920.

- Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- Vassâf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ*, çev. : Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul 1990.
- , *Murâselât*, Süleymaniye Ktp., Yazma Başışlar, no: 2310.
- Yıldız, İ. Hüseyin, *Turistik Edirne*, Bursa 1997.
- Yılmaz, H. Kâmil, *Aziz Mahmûd Hüdâyî ve Celvetiyye Tarikati*, İstanbul 1990.
- Zâtî, Süleyman, *Miftâhu'l-mesâil ve misbâhu'l-mehâil*, Süleymaniye Ktp., Haşim Paşa, no: 29.
- , *Sevânihu'n-nevâdir fi ma'rifeti'l-anâsır* (Dîvân'la birlikte), İstanbul 1257.